

και η εμπειρία επιβεβαιώνει την τάξη τούτη των έννοιων σε μας. Υποθέστε ότι κάποιος λογίζεται για την φιλήδονη κλίση του ότι είναι γι' αυτόν, όταν του παρουσιάζεται το όνοματημένο αντικείμενο και η ευκαιρία γι' αυτό, άκαταμάχητη εάν στηνόταν μια άγχονη μαρτυρία στο σπίτι, όπου θα του δίδοταν η ευκαιρία τούτη, για να τον ανεβάσουν εκεί ημέρας μετά την απόλαυση της λαγνείας, μήπως τότε θα κατανανούσε την κλίση του; Δεν χρειάζεται να εικόσμε πολύ τί θα άκωντούσε. Ρωτήστε τον όμως, εάν, σε περίπτωση που ό ηγεμόνος του, με την άπειλή της ιδίας, χωρίς ανάδολη, θανατηκής πονηής, του επέδωσε να κατοθέσει μια ψευδή μαρτυρία ένοντιον ενός έντιμου άνθρώπου, τον άπολο εύχαριστως θα ήθελε να καταστρέψει με εύλογες προφορές, άν θεωρεί άγαγε δυνατόν, όσο μεγάλη και άν είναι η άγάπη του για τη ζωή, να την ύπερβεί. Άν θα το έκανε η όχι, δέν θα τολμήσει ίσως να το θεάσασει. άν όμως το είναι δυνατόν, πρεπει να το παραδεχθεί χωρίς διαταγή. Συνεπώς κρινει άν μπορεί κάτι, ειπειδή έχει συνείδηση άν το όφειλει και άναγνωρίζει άντος του την έλευθερία, που διαφρακτικά, χωρίς τον ήθικό νόμο, θα του έμεινε άγνωστη.

§7. Θεμελιώδης νόμος του καθαρού πρακτικού Λόγου

Πρώττε έτσι, ώστε ό γνώμονας της θέλησης σου να μπορεί πάντοτε να λογυει συγγρόνως ως άρχή μιάς καθολικής νομοθεσίας.

55 [31]

Παράτηρηση

Η καθαρή Γεωμετρία έχει αιτήματα ως πρακτικές προτάσεις οι όποιες όμως δέν περιέχουν τίποτε άλλο άπό την προ-ύπόθεση άν μπορεί να κάμει κανείς κάτι, άν άπαιτείτο άν όφειλει κανείς να το κάμει, και άντιές είναι οι μόνες προτάσεις της που άφορούν μίαν ύπαρξη. Πρώκτεται συνεπώς για πρακτικούς κανόνες ύπό έναν προδότηματικών όρο της θέλησης. Έδώ, όμως, ό κανόνας άγει: Οφείλει κανείς άπολύτως

να φέρεται κατά όμοιόμοιο τρόπο. Συνεπώς, ό πρακτικός κανόνας είναι άπολύτος, άρα πασιτάνεται a priori ως κατηγορικής πρακτική πρόταση, μέσω της όποίας καθορίζεται αντικειμενικώς η θέληση άπολύτως και ημέως (μέσω του ίδιου του πρακτικού κανόνα, ό όποιος συνεπώς έδώ είναι νόμος). Διότι ό καθαρός, καθ' έαυτον πρακτικός Λόγος νομοθετεί έδώ ημέως. Η θέληση νοείται άν καθορίζεται άνεξαρτητως έμπειρικών όρων, άρα ως καθαρή θέληση, μέσω της μορφής και μόνον του νόμου, και ό καθοριστικός άντος Λόγος θεωρείται ως ό άνώτατος όρος όλων των γνωμόνων. Τό πρόβλημα είναι άκριτά παράξενο και δέν έχει το ήμισό του σε όλοκληρη την ύπόλοιπη πρακτική γνώση. Διότι επιδέσσεται άπολύτως ως νόμος η a priori σκέψη μιάς δυνατής καθολικής νομοθεσίας, η όποια σκέψη συνεπώς είναι άπλάως προδότηματική, χωρίς να δεινίζεται κάτι άπό την έμπειρία η άπο κάποια έώπερηκή θέληση. Δέν πρόκειται όμως έπίσης για μίαν έπιταγή κατά την όποια όφειλει να συμεί μιά πρόξη και μέσω της όποίας είναι δυνατό ένα έπιθυμητό άποτέλεσμα (διότι τότε θα ήταν ό κανόνας πάντοτε φυσικώς έξηγητέος), αλλά για έναν κανόνα που καθορίζει a priori άπλάως τη θέληση σε σχέση με τη μορφή των γνωμόνων της, όποτε δέν είναι άδύνατον τουλάχιστον να νοηθεί ένας νόμος που λειτουργεί άπλάως χάριν της ύποκειμενικής μορφής των άφών, ως καθοριστικός Λόγος μέσω της άπτικειμενικής μορφής ενός νόμου εν γένει. Μπορούμε να όνομάσουμε τη συνείδηση του θεμελιώδους τούτου νόμου, ένα γεγονός του Λόγου,¹⁰ διότι δέν μπορούμε να τον συναγάγομε οφιστικώς άπό προηγούμενα δεδομένα του Λόγου, π.χ. άπό τη συνείδηση της έλευθερίας (ειπειδή αυτή δέν μιάς είναι δεδομένη προσηγουμένως), αλλά μιάς επιτάσσεται άφι έαυτού ως a priori συνθετική πρόταση που δέν θεμελιώνεται σε καμιάν έπιτασία, ούτε καθαρή ούτε έμπειρική, μοχονόνι θα ήταν άνάλυτηκή, άν προύπεθετε κανείς την έλευθερία της θέλησης, για την όποια όμως, ως θετική έννοια, θα άπαιτείτο μια νοητική έπιτασία που δέν μπορούμε έδώ διόλου να δεχθούμε. Έντονως, για να θεωρούμε τον νόμο αυτόν χωρίς παρανόηση ως δεδομένο,

καταστήσουν περιττά τα έλατρία του ήθικου νόμου, διότι 128 όλα αυτά θα προκαλούσαν σκέτη υποχρησία χωρίς υπόταξη, και μάλιστα είναι και *επιπολάζεις* να επιτρέπεται κανείς έστω και μόνο να συνεργούν *άλλα* στον ήθικό νόμο όποιανδήποτε και μόνον να συνεργούν τίποτε άλλο παρά μόνο να προσδιοσούμε προσεκτικά με ποιόν τρόπο καθίσταται έλατριο ο ήθικός νόμος και τι συμβαίνει με το αντίθετο επιθυμητικό, όταν εκείνος γίνεται ο καθοριστικός του λόγος, ως επενέργειά του σε αυτό. Διότι, το ήθημα πώς έτος νόμος μπορεί να είναι άφ' έαυτου και άμεσως καθοριστικός λόγος της θελήσεως (απόφαση που είναι θεδαιώς το ουσιώδες όλης της ήθικότητας), άποτελεί ένα άλλο πρόβλημα για τον αντίθετο λόγο και ταυτίζεται με το ήθημα: Πώς είναι δυνατή μια αντίθεση θέληση. Συνεπώς, δεν χρειάζεται να δείξουμε α priori τον λόγο, για τον οποίο ο ίδιος ο ήθικός νόμος παράγει ένα έλατριο, αλλά τι προκαλεί στην ψυχή (καλύπτει, τί κρύβει να προκαλεί), έφ' όσον άποτελεί έλατριο.

Το ουσιώδες κάθε καθορισμού της θελήσεως μέσω του ήθικου νόμου είναι: "Οτι καθορίζεται ως επέμβαση θέληση, όσα όχι άλλάως χωρίς συνέργεια αιθητηριακών παραγοιήσεων, αλλά άκόμη και με άπόκρουση όλων αυτών και με ήθημα όλων των κλίσεων, έφ' όσον θα μπορούσαν να άντι-κείνται στον νόμο εκείνο, και μόνο μέσω του νόμου. Κατά τούτο, συνεπώς, η επενέργεια του ήθικου νόμου ως έλατρίου είναι μόνον άσθητική, και ως τέτοιο μπορεί το έλατριο του νόμου να γνωσθεί α priori. Διότι όλες οι κλίσεις και 129 κάθε αιθητηριακή παραγωγή θεμελιώνονται στο συναί-γιο (μέσω της ήθημας που επέργεται στις κλίσεις) είναι και η ίδια συναίσθημα. Έπιμένως, μπορούμε να ένωήσουμε α priori ότι ο ήθικός νόμος ως καθοριστικός λόγος της θέλησεως, με το να έμποδίσει όλες τις κλίσεις, θα πρέπει να προκαλεί ένα συναίσθημα που μπορεί να ονομασθεί πόνος, και έδω έχομε την αγότη, ίσως και την μοναδική περίπτωση, όπου με βάση α priori έννοιες μπορούσαμε να προσδιορί-

οιμε τη σχέση μιας γνώσης (έδω πρόκειται για γνώση του καθαρού πρακτικού Λόγου) με το συναίσθημα της ήδονης ή της λύπης. "Όλες μαζί οι κλίσεις (οι όποιες μάλιστα μπορούν να συνεργήσουν και ένα άνεκτο σύστημα, όποτε η ικανοποίησή τους λέγεται άτομική ευδαιμονία) συνεργήσουν τον *έγωισμό* (*Selbstsucht, solipsismus*). Αυτός είναι είτε η *αγρία* του έαυτού μας, μια έστω του έαυτού μας *καλή θέληση* που φθάνει υπέρνω όλων (*philantia*) είτε η *αυταρέσκεια* (*arrogantia*). Ειδικώς η πρώτη ονομάζεται *φιλαντία* (*Eigenliebe*), ή *δευτερή αλαζονεία* (*Eigenlieblichkeit*). Ο καθαρός πρακτικός Λόγος *περικλύπτει* άλλάως τη φιλαντία, με το να την περιορίζει, επειδή είναι φυσική και ενεργός μέσα μας ήθη προ του ήθικου νόμου, άλλάως υπό τον όρο της συμφωνίας με το νόμο αυτόν, όποτε και ονομάζεται *έλλογη φιλαντία*. Άλλά την αλαζονεία την *καταργακάνει* *έντελως*, άφου όλες οι δειώσεις της αυτοεκτιμήσεως, οι όποιες προηγούνται της συμφωνίας με τον ήθικό νόμο, είναι άκρυες και χωρίς κάθε δικαίωμα, επειδή άκριδώς ή θεδαύτητα ενός φρονήματος που συμφωνεί με τον νόμο αυτόν άποτελεί τον πρότον όρο όλης της άξίας του προσώπου (όπως θα καταστήσομε αφεόστεγο σε άίνο), και κάθε αιδάδης λογικισμού⁴⁶ που προάσσετα του φρονήματος αυτού είναι ψευδής και παράνομος. Άλλά η τάση για την αυτοεκτίμηση άνήκει και αυτή στις γοιές τις όποιες περικλύπτει ο ήθικός νόμος, έφ' όσον η αυτοεκτίμηση στηρίζεται μόνο στην αισθητικότητα.⁴⁷ Συνεπώς, ο ήθικός νόμος καταργακάνει την αλαζονεία. Έπειδή, όμως, ο νόμος αυτός άποτελεί θεδαύς κάτι καθ' έαυτο θηικό, έννοια τη μορφή μιας νοητικής αιτιότητας, δηλαδή της έλευθερίας, για τούτο, επειδή *έξασθενίζει* την αλαζονεία, σε άντίθεση με τον υποκειμενικό άντίταλο, δηλαδή τις κλίσεις μέσα μας, είναι συγχρόνως *άντικείμενο σεδαύμοι*, και άφου μάλιστα την *καταργακάνει*, δηλαδή την ταπειώνει, άντικείμενο του μεγίλοτου *σεδαύμοι*, άρα έπίσης ο λόγος ενός θηικού συναίσθηματος που δεν είναι έμπειδικής προεπέσεως και γνωρίζεται α priori. Συνεπώς, ο σεδαύς για τον ήθικό νόμο

ήτησόμε, δηλαδή οι πράξεις να συμβαίνουν όχι απλώς κατά το καθήκον (σύμφωνα με εύλογα συναυσιθλήματα), αλλά από καθήκον, πράγμα που πρέπει να είναι ο άληθινός σκοπός κάθε ήθικης παιδείας.

Δεν έχουμε όμως μία λέξη, η οποία να μη σημαίνει μίαν απόλαυση, όπως η λέξη ευδαιμονία, αλλά έντροπος να υποδηλώνει μίαν εύχαριστηση με την ύπαρξή μας, ένα άναλο-γον της ευδαιμονίας, η οποία πρέσει να συνοδεύει κατ' ανάγκην τη συνείδηση της άρετης; Βεβαίως! Η λέξη αυτή είναι η *αυτάρεσκια*⁸⁹ η οποία κατά την ιδιάζουσα σημασία της υποδηλώνει πάντοτε μόνο μίαν άληθινή άρεσκεια για την ύπαρξή μας, κατά την οποία έχουμε επίγνωση ότι δεν έχουμε καμιά ανάγκη. Η έλευθερία και η συνείδησή της, ως της ικανότητας να τηρούμε τον ήθικό νόμο με υπερωχόν φρονημα, είναι η *άνεξάρτησία από τις κρίσεις*, τουλάχιστον ως καθοριστικές (μολονότι όχι ως *επιπεδείξουσες*) αυτές των επιθυμιών μας, και, έφ' όσον έχουμε συνείδηση της άνεξάρτησίας αυτής κατά την ήρηση των ήθικών μου γνωμιών, αυτή είναι η μόνη πηγή μιάς άμετάδότητης εύχαριστησης (Zufriedenheit) που συνδέεται άνεγκάκως με αυτήν, δέν στήριζεται σε κανένα ιδιάτερο συναίσθημα και μπορεί να όνομάζεται νοητική εύχαριστηση. Η αιδθητική εύχαριστηση ίκανοποίηση (Befriedigung) των κρίσεων, με όση λεπτεπί-λεπτη σοφιστεία και άν γίνεται, ούδέποτε μπορεί να άντα-πονχίνεται σε εκείνο που σκέπτεται κανείς σχετικάς. Διότι οι κρίσεις άλλόζον, αυξάνονται με την εύνοια που τους επιδεικνύεται και άφηνον πάντοτε ένα άκόμη μεγαλύτερο κενό από εκείνο που σκέφθηκε κανείς να καλύψει. Για τούτο, άποτέλουν πάντοτε για ένα έλλογο όν *δάρος* και, μολονότι δέν μπορεί να παρατηθεί από αυτές, πάντως του έπιπέδου την επιθυμία να απαλάγεται από αυτές. Άκόμη και μία κρίση για κάτι σύμφωνο με το καθήκον (π.χ. για μίαν άνάρεσκια), μπορεί μόν να δευκοκλήσει πολυ την άπο-213 τέλεσματικότητα των ήθικών γνωμιών, αλλά δέν μπορεί να δημιουργήσει κανέναν. Διότι, τά πάντα σ' αυτόν πρέσει

να στήριζονται στην παράσταση του νόμου ως καθοριστι-κού λόγου, άν η πράξη πρέκειται να πρέκει όχι απλώς νομιμότητα αλλά και ήθικότητα. Η κρίση είναι τυχή και δουλική, είτε είναι καλοήθης είτε όχι, και ο λόγος, όταν πρέκειται για την ήθικότητα, δέν πρέσει να παριστάνει απλώς τον κριζόμενο της, αλλά και, χωρίς να τη λαμάνει υπ' όμην του, ως καθαρός πρακτικός λόγος να φροντίζει έντελώς μόνος για το συμφέρον του. Άκόμη και το συνεί-σθημα εκείνο του όικτου και της τρυφερης συμπεριφοράς, όταν πρέκειται της σκέψης για το τί είναι καθήκον και γίνεται καθοριστικός λόγος, είναι για στοιχειά πρέσονται δάρος, πρέκαλει σύγχυση στους καλοζυγισμένους τους γνώ-μονες και πρέκαλει την επιθυμία να απαλάγουν από αυτά και να υποτεόσονται μόνο στον νομιθετικό λόγο.

Από τούτα μπορούμε να κατανοήσουμε πως η συνείδηση της ικανότητας αυτής ενός καθαρού πρακτικού λόγου μπο-ρεί να πρέκαλει με την πρέξη (την άρετη) μίαν συνείδηση της κυριαρχίας πάνω στις κρίσεις μας, άρα λοιπόν της άνεξάρτη-σίας από αυτές, έτοιμους και από τη δουσαρέσκεια που τις συνοδεύει πάντοτε, και συνεπώς μίαν άληθινή άρεσκεια για την κατάσταση μας, δηλαδή *ικανοποίηση*, η οποία είναι στην πηγή της ικανοποίηση με το πρέσασό μας. Με τον ρόλο αυτόν (δηλαδή έμέσεως), η ίδια η έλευθερία γίνεται ικανή για μίαν απόλαυση που δέν μπορεί να όνομασθεί είδαιμονία, διότι δέν εξαρτάται από τη ήθική παρυσία ενός συναυσιθματος, και για να άναυδολογούμε, ούτε *μακα-ρίότητα*, διότι δέν πρέκαλει άληθινη άνεξάρτησία από κρί-σεις και άνάρεσκια, η οποία όμως άπόλαυση μοιάζει πάντως με την μακαριότητα, έφ' όσον δηλαδή ο καθοριστικός της θέτησης μας μπορεί να κερτηθεί έντελθως από την επίδρα-ση των κρίσεων, και συνεπώς, τουλάχιστον κατά την πηγή της, είναι άνάλογη με την αυτάρεσκια, την οποία μπορούμε να άποδώσουμε μόνο στο ύψιστο όν.

Από την έπίλυση τούτη της άντινομίας του πρακτικού [119] καθαρού λόγου συνάγεται ότι στις πρακτικές άρεζες μπορού-με να σκεφθούμε, τουλάχιστον ως δυνατό, μία φυσική και

[118] (που άνακαυδώς άποκαλείται έτσι), η οποία στήριζεται στην

σει στο πρόσωπό του, εν είδει παραδειγμάτων, το άκόλλητο ύποκείμενο της σοφίας (δηλαδή την αυτοκυριαρχία και το δημοφιλέστερο ενδιαφέρον [Interesse] που επικεντρώνει για το γενικό καλό), πρόγραμμα που απαιτούσαν και οι άρχοντες, γὰρ νὰ παραγοῦν νὰ δέξοντο τὸ τιμητικὸ ἐκεῖνο ὄνομα.

Ὅσον ἀφορᾷ στὴ διαλεκτικὴ τοῦ καθάγου πρακτικοῦ Λόγου, σὸ σπμειο τοῦ προοδισμοῦ τῆς ἐποχῆς τοῦ *ἡμί-σπου ἀγαθοῦ* (διαλεκτικῆ, που ἐν ἐπιτύχει ἢ ἐπιθυσίῃ τῆς μῆς ἐπιφέρει νὰ προοδοκοῦμε, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἡ διαλεκτικὴ τοῦ θεωρητικοῦ Λόγου, τὴν εὐεργετικότερη ἐπίδοσι, ἀφοῦ οἱ ἀντιφάσεις τοῦ καθάγου πρακτικοῦ Λόγου μὲ τὸν ἑαυτὸ του που ἐκτίθενται μὲ φιλότητα καὶ δὲν ἀποκηρύσσονται, μὲς ἀνεγκλίξον ἀε μὴ πλήρη κριτικὴ τῆς ὕλης τῆς ἰκανότητος τοῦ Λόγου), δὲν ἔχομε παρὰ νὰ προτάξομε μίαν ὑπόληψη.

Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ὁ μοναδικὸς καθοριστικὸς λόγος τῆς καθάτης θέλησης. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀπλῶς μορφολογικὸς (δηλαδή ἀπαιτεῖ μόνον τὴ μορφή τοῦ γνώμονα ὡς καθολικῶς νομιθετοῦσα), προοδεῖν ἀε ἀφαίρεση, ὡς καθοριστικὸς λόγος, ἀπὸ κάθε παρεχόμενου, ἀγα ἀπὸ κάθε ἀντικείμενο τῆς θέλησης. Ἐπομένως, μπορεῖ μὲν τὸ ἦμιστο ἀγαθὸ νὰ εἶναι πάντοτε ἀλόγητο τὸ ἀντικείμενο ἐνὸς καθάγου πρακτικοῦ Λόγου, δηλαδή μίᾳ καθάτης θέλησης, ἐντούτοις δὲν πρέπει γὰρ τοῦτο νὰ θεωρεῖται ὡς ὁ καθοριστικὸς λόγος τῆς, καὶ μόνον ὁ ἠθικὸς νόμος θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς ὁ λόγος νὰ καθιστοῦμε ἀντικείμενο τὸ ἦμιστο ἀγαθὸ καὶ τὴν 197 πραγματοποιήσῃ ἢ τὴν προάθησὶ του. Σὲ μὴ τόσο λεπτὴ ὑπόθεσι, ὅπως εἶναι ὁ προοδιστικὸς τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, ὅπου καὶ ἡ ἐλάχιστη παρανόησι νοθεύει τὰ φρονήματα, ἡ ὑπόληψι τοῦτη ἔχει σημασία. Διότι θὰ ἔχει γίνῃ κατανοητὸ ἀπὸ τὴν Ἀναλυτικὴν, ὅτι, ἐὰν κάποιος ἀποδεχόταν πρῶν τὸν ἠθικὸ νόμο κάποιον ἀντικείμενο μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγαθοῦ ὡς καθοριστικὸ λόγο τῆς θέλησης καὶ συγγέγε ἔπειτα ἀπὸ αὐτὸ τὴν ἀνώτατη πρακτικὴ ἀρχή, τοῦτο θὰ προκαλοῦσε πάντοτε ἐπερονομία καὶ θὰ ἀπωθοῦσε τὴν ἠθικὴ ἀρχή.

Εἶναι, ὅμως, αὐτονόητο ὅτι, ἐὰν στὴν ἐνοια τοῦ ἡμί-σπου ἀγαθοῦ συμπεριλαμβάνεται ἡδὴ ὁ ἠθικὸς νόμος ὡς

ἀνώτατος ὅρος, τότε τὸ ἦμιστο ἀγαθὸ δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀντικείμενο, ἀλλὰ ἡ ἐνοια του καὶ ἡ παράστασι τῆς μέσῃ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου μὲς δυνατῆς ὑπαρξίης του εἶναι συγχοῶνος καὶ ὁ καθοριστικὸς λόγος τῆς καθάτης θέλησης. [110]

διότι τότε πράγματι ὁ ἠθικὸς νόμος που συμπεριλαμβάνεται ἡδὴ στὴν ἐνοια τοῦτη καὶ νοεῖται μαζί μ' αὐτήν, καὶ ὄχι κάποιο ἄλλο ἀντικείμενο, καθορίζει σημεῖονα μὲ τὴν ἀρχή τῆς αὐτονομίας τῆ θέλησι. Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παρασθῆτομε τὴν τάξῃ τοῦτη τῶν ἐνοιῶν τοῦ καθάγου τῆς θελήσεως, διότι διαφορετικὰ ὑποπίπτομε ἀε παρανοήσεως καὶ νομίζομε ὅτι ἀντιφάσκομε, ἐνὼ θεάτως τὰ πάντα εἶναι συνταξιομεμένα στὴν τελειότερη ἀξιονία.

επιτυχολομένως), αλλά ότι αποτρέπεται μία σύνθεση των έννοιών. Έπειδή όμως η σύνθεση τούτη γνωρίζεται ως a priori άρα πραγματικώς άναγκασία, συνεπώς ως μη συναρμόσιμη από την έμπειρία, και έπειδή η δυνατότητα του ύψιστου άγαθού δεν στηρίζεται λοιπόν σε εμπειρικές άρχές, για τούτο θα πρέπει η παραγωγή (Deduktion) της έννοιος αυτής να είναι ύπερ-δατολογική. Είναι a priori (ήθικώς) άναγκασία να παραγματοποιηθώ (herauszubringen) το ύψιστο άγαθό μέσω της έλευθερίας της θέλησως συνεπώς θα πρέπει και ο όρος της δυνατότητάς του να στηρίζεται μόνο σε a priori γνωστικούς λόγους.

204 I. Η άντινομία του πραγματικού Λόγου

Στο ύψιστο άγαθό που είναι πραγματικό για μάς, δηλαδή ο έκείνο που πρέπει να παραγματοποιηθεί μέσω της θέλησώς μας, η άρετή και η ευδαιμονία νοούνται ως άναγκασίας συνδεσμένες, έτσι ώστε το ένα να μην μπορεί να γίνει δεκτό από τον πραγματικό Λόγο, χωρίς να άνηκει σε αυτό και το άλλο. Αλλά η σύνθεση τούτη (όπως και κάθε σύνθεση εν γένει) είναι είτε άκατασκευή είτε συνθετική. Αλλά άφού η δεδομένη τούτη σύνθεση δεν μπορεί να είναι άναλυτική, όπως μόλις προσηγορευμένης άπεδείχθη, για τούτο θα πρέπει να νοηθεί ως συνθετική και μάλιστα ως σύνθεση της αϊτίας με το άποτέλεσμα, διότι άφορά σε ένα πραγματικό άγαθό, δηλαδή σε ό,τι είναι δυνατό μέσω της πράξης. Πρέπει συνεπώς είτε η έπιθυμία για την ευδαιμονία να είναι το κίνητρο για γνώμονες της άρετής, είτε ο γνώμονας της άρετής να είναι το ποιητικό αίτιο (wirkende Ursache) της ευδαιμονίας. Το πρώτο είναι άπολύτως άδύνατον· διότι (όπως άπεδείχθη στην Άναλυτική), γνωμόνες, οι οποίοι θέτουν τον καθοριστικό λόγο της θέλησης στην άνοχήτησή της άτιμολικής ευδαιμονίας, δεν είναι διόλου ήθικοί και δεν μπορούν να θεμελιώσουν την άρετή. Αλλά και το δεύτερο είναι έπίσης άδύνατον, διότι κάθε πραγματικός σύνδεσμος

των αιτίων και των άποτελεσμάτων στον κόσμο, ως άποτέλεσμα του καθορισμού της θέλησως, δεν άκολουθεί τα ήθικα φρονήματα της θέλησως, αλλά τη γνώση των φυσικών νόμων και τή φυσική ικανότητα να τους χρησιμοποιεί κανείς για τις προθέσεις του, έπιμελώς και με την άκριβέστερη τήρηση των ήθικών νόμων δεν μπορεί να προσδοκώται ένας άναγκασίας και για το ύψιστο άγαθό έμπειρικής σύνδεσμος της ευδαιμονίας με την άρετή στον κόσμο. Άφού όμως η παραγωγή του ύψιστου άγαθού, το οποίο περιέχει στην έννοιά του τον σύνδεσμο αυτόν, είναι ένα a priori άναγκασίο άντικείμενο της θέλησής μας και συνεπώς άναποσπάτως με τον ήθικό νόμο, για τούτο πρέπει να άδύνατον του πρώτου να άποδεικνύει και το έσφαλλμένο του δεύτερου. Εάν λοιπόν το ύψιστο άγαθό είναι κατά τους πραγματικούς κανόνες άδύνατον, τότε πρέπει και ο ήθικός νόμος που έπιτάσσει να το προσδοκώμε, να είναι φανταστικός και να άφορά κενούς και χημαιδικούς σκοπούς, άρα να είναι καθ' έαυτον έσφαλλμένος.

II. Κριτική άρεση της άντινομίας του πραγματικού Λόγου

Στην άντινομία του καθάρου θεωρητικού Λόγου άπαντανάται μία παροίμια σύγκρουση μεταξύ φυσικής άναγκαιότητας και έλευθερίας στην αιτιότητα των συμβάντων του κόσμου. Η σύγκρουση αυτή ήθλη με το να άποδειχθεί ότι δεν είναι γνήσια, εάν θεωρούμε τα γεγονότα και άκόμη και τον κόσμο, όταν όποιο συμβαίνουν (όπως και όφείλομε) μόνον ως φαινόμενα*4 έπειδή το ίδιο και το αυτό όν που πρέπει, έχει, ως φαινόμενο (άκόμη και για τή δική του έσωτερική αϊόθηση), μίαν αιτιότητα στον αϊόθητό κόσμο, ή όποια είναι πάντοτε σύμφωνη με τον μηχανισμό της φύσης, σε σχέση όμως με το ίδιο συμβάν, έφ' όσον το πρώτον προσώπο θεωρεί τον έαυτό του συγχρόνως ως νοούμενον (ως καθήγητή νόηση κατά την ύπαρξή του που δεν προσδιορίζεται κατά τον χρόνο), μπορεί να περιέχει έναν καθοριστικό

είναι ένα συναισθημα που προκαλείται από ένα νοητικό λόγο, και το συναισθημα τούτο είναι το μόνο που γνωρίζουμε τελείως α priori και του οποίου την ανεγκυκλιότητα μπορούμε να ένωσήσουμε.

[74] Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε ότι όλα προοφρονται ως αντικείμενο της θελήσεως *πρό* του ήθικου νόμου, αποκλείονται από τους καθοριστικούς λόγους της θέλησεως, που τους ονομάσαμε το απόλυτο άγαθό, μέσω του ίδιου αυτού νόμου ως του άνωτάτου όρου του πρακτικού λόγου και ότι μόνη ή πραγματική μορφή, που συνίσταται στην καταλήξιμότητα των γνωμώνων για την καθολική νομοθεσία, καθορίζεται για πρώτη φορά εκείνο που είναι καθ' εαυτό και απόλυτως καλό και θεμιτόν τον γνωμόνα μιάς καθαρής θελήσεως που μόνη αυτή είναι από κάθε άποψη καλή. Διαπιστώνουμε όμως ότι η φύση μας ως αισθητών όντων είναι έτσι συγκροτημένη, ώστε επιδέχεται πρώτη η ύλη του επιθυμητικού (τα αντικείμενα της έλπίσεως, είτε είναι της ελπίδας είτε του φόβου), και ο πεθρολογικώς⁴⁸ καθολικός είναις μας, μολονότι είναι λόγω των γνωμώνων του εντελώς ακατάλληλος για την καθολική νομοθεσία, εντούτοις ενυχευθεί να επιβάλει προηγουμένως τις δειψώσεις του, ως τις πρώτες και πρωταρχικές, εάν να αποτελούσε αυτός ολόκληρο τον έαυτό μας. Μπορούμε να ονομάσουμε την τάση τούτη, να καθιστά κανείς τον έαυτό του σύμφωνα με τους υποκειμενικούς καθοριστικούς λόγους της άποψής του θελήσεως, αντικειμενικό καθοριστικό λόγο της θελήσεως εν γένει, φαισμία (Selbstliebe), που όταν γίνεται νομοθετική και απόλυτη πραγματική άγχη, μπορεί να λέγεται άδελφονεία. Αλλά ο ήθικός νόμος, που μόνος αυτός είναι άληθινά (δηλαδή από κάθε άποψη) αντικειμενικός, αποκλείει εντέλως την επίδραση της φαισμίας στην άνωτατη πραγματική άγχη και άνωκώτατη άρεσιγούρα την άδελφονεία, η οποία επιτάσσει τους υποκειμενικούς όρους της φαισμίας ως νόμους. Αλλά, ότι άνωκώτατε, κατά την ίδια τη δική μας κρίση, την άδελφονεία μας, αυτό ταπεινώσει. Συν-επώς, ο ήθικός νόμος ταπεινώνει άνωταφερόντως κάθε άν-

θρώπου, έφ' όσον συγκρίνει την αισθητηριακή τάση της φύσης του με τον νόμο αυτόν. Έκείνο, ή παρόσταση του οποίου ως καθοριστικός λόγος της θελήσεώς μας, μιάς ταπεινώσει στην αυτοσυνηδησία μας, έφ' όσον είναι κάτω θετικό και άποτελεί καθοριστικό λόγο, έπείγει άφ' έαυτού σεβάσιμό. Συνεπώς, ο ήθικός νόμος είναι και υποκειμενικώς μια αίτια σεβάσιμης. Αλλά, άφου όλα όσα συναντούμε στη φαισμία άνηκουν στις κλίσεις, όλες οι κλίσεις όμως σπριζονται σε συναισθήματα, και συνεπώς εκείνα που περιγράφονται όλες συνολικά τις κλίσεις της φαισμίας μας, άνοκων γι' αυτόν άκριδώς τον λόγο κατ' άνάγκην επίδραση στο συναισθημα, για τούτο καταλαδαίνουμε πώς είναι δυνατόν να ένωσήσουμε α priori ότι ο ήθικός νόμος, με το να αποκλείει τις κλίσεις και την τάση να τις καταστήσουμε άνωτατο πραγματικό όρο, δηλαδή τη φαισμία, από κάθε είσοχί τους στην άνωτατη νομοθεσία, μπορεί να άσκει μίαν επενέγχεια στο συναισθημα, ή όποια είναι, άφ' ένος, μόνον άδνητηγή, άφ' έτερου, και μάλιστα σε σχέση με τον περιγραφιστικό λόγο⁴⁹ του καθαρού πρακτικού λόγου, είναι θετική, και δεν άπαιτεί διάλοιο να υποθέσουμε ότι ύπάρχει κάποιο ιδιαίτερο είδος συναισθήματος, το όποιο ονομάζεται πραγματικό ή ήθικό, που να προηγείται του ήθικου νόμου και να ύπόκειται σε αυτόν ως θεμιτό του.

Η άδνητηκή επενέγχεια επί του συναισθήματος (της δυσφορίας) είναι, όπως κάθε επίδραση ο αυτό και όπως κάθε συναισθημα εν γένει, παθολογική. Ως επενέγχεια όμως της συνείδησης του ήθικου νόμου, έπομένως σε σχέση με μια νοητή αίτια, δηλαδή με το ύποκείμενο του καθαρού πραγματικού λόγου ως άνωτάτου νομοθέτη, το συναισθημα τούτο ένος έλλόγου, επηρεαζόμενου από κλίσεις υποκειμένου λέγεται μεν ταπεινώση (νοητική περιφρόνηση), σε σχέση όμως με τη θετική αίτια της επενέγχειας αυτής, το νόμο, λέγεται συγχρόνως σεβάσιμος γι' αυτόν. για τον όποιο νόμο δεν ύφίσταται διάλοιο κάποιο συναισθημα, αλλά κατά την κρίση του Λόγου, άφου άκωχώνει την άνωτάσταση, ή άπομάκρυνση ένος έμποδίου εκτιμώται έξιόσι με τη θετική προσα-

γωγή της αιτιότητας. Για τούτο, τὸ συναίσθημα αὐτὸ μπορεῖ τώρα νὰ ἀποκληθεῖ ἐπίσης συναίσθημα τοῦ σεβασμοῦ γιὰ τὸν ἠθικὸ νόμο, καὶ γιὰ τοὺς δύο λόγους μαζί, ὅμως, *ἠθικὸ συναίσθημα*.

Ὁ ἠθικὸς νόμος λοιπὸν, ὅπως εἶναι μορφολογικὸς καθοριστικὸς λόγος τῆς πράξης μὲσῶ τοῦ πρακτικοῦ καθάρου λόγου, ὅπως εἶναι, ἀσφαλῶς, καὶ οὐσιαστικῶς⁹⁰ ἀλλὰ μόνον ἀντικειμενικὸς καθοριστικὸς λόγος τῶν ἀντικειμένων τῆς πράξης, ποὺ τὰ ὀνομάζοιμε καλὰ καὶ κακὰ, εἶται εἶναι ἐπίσης καὶ ὑποκειμενικὸς καθοριστικὸς λόγος, δηλαδή ἐλατθιο γιὰ τὴν πράξη αὐτῆ, ἀφοῦ ἐξασκεῖ ἐπίδοσση ἐπὶ τῆς αἰθητικότητος⁹¹ τοῦ ὑποκειμένου καὶ προκαλεῖ ἔνα συναίσθημα, τὸ ὁποῖο προάγει τὴν ἐπιδοσση τοῦ νόμου στὴ θέληση.

¹³⁴ Ἐδῶ δὲν προσηγείται στὸ ὑποκειμενο κάποιο συναίσθημα, ποῦ θὰ προδιέθετε γιὰ τὴν ἠθικότητα. Προσηγεται, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, ἐπειδὴ κάθε συναίσθημα εἶναι αἰθητικῶς τὸ ἐλατθιο τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος ὅπως πρῆται νὰ εἶναι ἐκείθερο ἀπὸ κάθε αἰθητικῶν ὄγο. Ἀντίθετως, τὸ αἰθητικῶς συναίσθημα ποῦ ὑποκείται ὡς θεμέλιο σὲ ὅλες μὲς τῆς κλίσεις, εἶναι θέδια ὁ ὄρος τοῦ αἰθητικῶς ἐκείνου ποῦ ὀνομάζοιμε σεβασμὸ, ἢ αἰτία ὅμως τοῦ καθάρου τοῦ θεϊκεται στὸν καθάρὸ πρακτικὸ Λόγο, καὶ συνεπῶς δὲν μπορεῖ τὸ αἰθημα τοῦτο, λόγω τῆς προέλευσῆς του, νὰ λέγεται παθολογικῶς, ἀλλὰ πρῆται νὰ λέγεται *πρακτικῶς ὀνομασθῆναι*. Διότι, ἀφοῦ ἢ παρῶσση τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴ φάσση τὴν ἐπιδοσση καὶ ἀπὸ τὴν ἀλόγῶν τὴν ψευδαἰσθηση, ἐλατθῶναι τὸ ἐλατθιο τοῦ καθάρου πρακτικοῦ Λόγου καὶ εἶται δημουογείται ἢ παρῶσση τῆς ἀναδοσῆς τοῦ ἀντικειμενικοῦ νόμου τοῦ ἀρέναντι στὶς παρομοήσεις τῆς αἰθητικότητος. ἐπομένως, μὲ τὴν ὀνομασση τοῦ ἐλατθιο τοῦ, ἀνέξάνεται κατὰ τὴν κλίση τοῦ Λόγου τὸ ὄρος τοῦ νόμου (σὲ σχέση μὲ μὴ θέληση ποῦ ἐπιθερῆται ἀπὸ τὴν αἰθητικότητα). Καὶ εἶται, ὁ σεβασμὸς γιὰ τὸν νόμο δὲν εἶναι ἐλατθιο γιὰ τὴν ἠθικότητα παρῶ εἶναι ἢ ἴδια ἢ ἠθικότητα θεωομένη ὑποκειμενικῶς ὡς ἐλατθιο, ἀφοῦ ὁ καθάρὸς πρακτικὸς Λόγος, μὲ τὸ νὰ

ἀπορρίπτει ὅλες τῆς ἀξίσεις τῆς φάσσης ποῦ ἐλατθῶνται σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὸν, προοδίδει κίος στὸν νόμο ποῦ μόνος αὐτὸς ἔχει τῶρα ἐπιδοσση. Ἄλλὰ ἐδῶ πρῆται νὰ παρῶσση ὅτι, καθὼς ὁ σεβασμὸς εἶναι μὴ ἐτερέγεια στὸ συναίσθημα, ὄρα στὴν αἰθητικότητα ἐνὸς ἐλατθιο ὄντος, προῦποθετεῖ τὴν αἰθητικότητα αὐτῆ, ὄρα καὶ τὸ πεπερασμένο τέτοιο ὄντων, στὰ ὁποῖα ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιδάλλει σεβασμὸ, καὶ ὅτι σὲ ἔνα ὑψιστο ὄν ἢ καὶ σὲ ἔνα ποῦ εἶναι ἐκείθερο ἀπὸ κάθε αἰθητικότητα, καὶ στὸ ὁποῖο συνεπῶς τοῦτῆ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐλατθιο τοῦ πρακτικοῦ Λόγου, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σεβασμὸς γιὰ τὸ νόμο.

Τὸ συναίσθημα τοῦτο (ποῦ τὸ ὀνομάζοιμε ἠθικὸ) προκαλεῖται συνεπῶς ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὸν Λόγο. Δὲν χρησιμεύει γιὰ τὴν ἀπορίμηση τῶν προέσεων οὔτε, τῶρα, γιὰ τὴ θεμέλιωση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀλλὰ μόνον ὡς ἐλατθιο, γιὰ νὰ τὸν κάνοιμε ἐντός μας γνωμόνα. Ἄλλὰ ποῖό κατάλληλο ὄνομα θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποδώσοιμε στὸ περῆγο τοῦτο συναίσθημα ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ κανένα παθολογικὸ; Εἶναι τόσο ἰδιάξῶ, ὡστε νὰ φαίνεται ὅτι ὑπηρετεῖ μόνον τὸν Λόγο καὶ μάλιστα τὸν πρακτικὸ καθάρὸ Λόγο.

Ὁ σεβασμὸς ἀναφέρεται πάντοτε μόνον σὲ πρόσωπα, οὐδέποτε σὲ πράγματα. Αὐτὰ μπορούν νὰ διεγείροιν μῆσας κλίση καὶ, ὄν εἶναι ζῶα (π.χ. ὄλογα, σκῶνιά κ.τ.λ.) ἀκόμη καὶ ἀγάπη, ἢ ἐπίσης φρόδα, ὅπως ἢ θάλασσα, ἔνα ἢ φάσση, ἔνα ἀπρακτικὸ ζῶο, οὐδέποτε ὅμως σεβασμὸ. Κάτι ποῦ προσηγίξει κατῶς στὸ συναίσθημα τοῦτο, εἶναι ὁ *θεωμασμὸς*, καὶ αὐτὸς ὡς ἀφημῶν (Affekt), τὸ θέος (Erstann), μπορεῖ νὰ ἀφορᾶ καὶ σὲ πράγματα, π.χ., τὰ πανύψηλα ὄνα ὄνα, τὸ μέγεθος, τὸ πῆθος καὶ ἢ ἀπόσση τῶν οὐρανῶν σωμάτων, ἢ γόμνη καὶ ἢ ταχύτητα μερικῶν ζῶων κ.τ.λ. Ὅλα αὐτὰ, ὅμως, δὲν εἶναι σεβασμὸς. Ἔνας ἀνθρώπος μπορεῖ νὰ εἶναι γιὰ μῆνα ἐπίσης ἀντικειμενο τῆς ἀγάπης, τοῦ φρόδου ἢ τοῦ θαυμασμοῦ, καὶ μάλιστα μέχρι τοῦ θέους, καὶ μάλιστα νὰ μὴν εἶναι ἀντικειμενο τοῦ σεβασμοῦ. Ἡ εὐθύμη διάθεσή του, τὸ θέος καὶ ἢ δύναμή του,

ΒΙΒΛΙΟ ΠΡΩΤΟ

35 [19]

Ἡ Ἀναλυτικὴ τοῦ καθαρῶ πρακτικοῦ Λόγου

Κεφάλαιο Πρῶτο

Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ καθαρῶ πρακτικοῦ Λόγου

§1. Ορισμός

Οἱ πρακτικῆς ἀρχῆς εἶναι ποσότητες πρὸς περιέχουν ἕναν καθολικὸ καθορισμὸ τῆς θέλησης, στὸν ὁποῖο ὑπάρχοντα περισσότεροτεροι πρακτικοὶ κανόνες. Αὐτοὶ εἶναι ὑποκειμενικοὶ ἢ γνώμονες, ἐὰν ὁ ὅρος [τους] θεωρεῖται ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο ὡς ἔγκυρος μόνον γιὰ τὴ θέλησὴ του εἶναι ὅμως ἀντικειμενικὸ ἢ πρακτικὸ νόμιμο, ἐὰν ὁ ὅρος [τους] ἀναγνωρίζεται ὡς ἔγκυρος γιὰ τὴ θέληση κάθε ἐλλόγου ὄντος.

Παρατήρηση

Ἐὰν δεχθεῖ κανεὶς ὅτι ὁ καθαρὸς Λόγος μπορεῖ νὰ ἐπιπεριέχει ἕναν πρακτικῶς δηλαδὴ γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς θέλησης ἐπιταχὴ λόγο, τότε ὑπάρχοντα πρακτικοὶ νόμοι· ὅπου ὅμως δὲν συμβαίνει τοῦτο, ἐκεῖ θὰ εἶναι ὅλας οἱ πρακτικῆς ἀρχῆς ἀπλοὶ γῶμονες. Ζεὶ μὴ παθολογικῶς!

36

καθήκοντος, ὁ ὁποῖος προσαρτάζει καὶ δὲν ἀφήνει στὴν αὐθαιρέσια μας τί θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἀγεστός στις χλίσαις μας. Αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος τρόπος νὰ πραγματοποιηθῶμε τὰ ζητήματα, ὁ ὁποῖος μορφώνει ἠθικῶς τὴν ψυχὴ, διότι μόνος αὐτὸς εἶναι ἐπιδεκτικὸς σταθερῶν καὶ μὲ ἀκρίβεια προσοδιορισμένων ἀρχῶν.

153 Ἐὖν ἡ φαντασιακότης μὲ τὴ γενικώτατη σημασία εἶναι μιὰ ὑπερδύση τῶν ὀρίων τοῦ ἀνθρώπινου Λόγου ποὺ ἔχει ἀναληφθεῖ σύμφωνα μὲ ἀρχές,⁵⁸ τότε ἡ ἠθικὴ φαντασιακότης εἶναι ἡ ὑπερδύση τοῦ τῶν ὀρίων ποὺ θέτει στὴν ἀνθρώπινη ὁ πραγματικὸς καθάρος Λόγος, μέσω τῶν ὁποίων ἀπαγορεύει νὰ θέτομε τὸν ὑποκειμενικὸ καθόρου νόμο, καὶ τὸ φρόνημα, ποὺ ἐκφράζεται ἄλλο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ νόμο, καὶ τὸ φρόνημα, ποὺ ἐκφράζεται εἶναι στοὺς γνώμονες, οὐ κατὰ ἄλλο ἀπὸ τὸν νόμο γιὰ τὸν νόμο αὐτὸν ἐπιμένοντας, προσαρτάζει νὰ καταστήσομε τὴ σκέψη τοῦ καθήκοντος, ποὺ καταρτίζεται τόσο κάθε ἀκρίβεια ὅσο καὶ τὴ μεταδιόδοξη *φιλανθρωπία*, ἀνώτατη *δυσική ἀρχὴ* ὅλης τῆς ἠθικότητας στὸν ἀνθρώπο.

Ἄν ἔχουν ἔτσι τὰ πράγματα, δὲν εἰσήγαγαν μόνον οἱ μυθιστοριογράφοι ἢ οἱ αἰσθηματῆς παιδαγωγοὶ (ὅσο καὶ ἐν ἐναντιώοντα κατὰ τοῦ συνασθηματισμοῦ), ἀλλὰ ἐνίοτε ἀκόμη καὶ οἱ φιλόσοφοι, καὶ μάλιστα οἱ αὐστηρότεροι ἀπὸ ὅλους, οἱ Στωικοί, τὴν ἠθικὴ φαντασιακότης ἀνὰ τῆς ηφάνειας ἀλλὰ σοφῆς πειθαρχίας τῶν ἠθῶν, μολονότι ἡ φαντασιακότης τῶν τελευταίων ἦταν περισσότερο ἡθικῆ, ἐνὸς τῶν πρώτων εἶχε εἰσὶ καὶ ἀνοήσιο χαρακτήρα: καὶ μισοφύμιε, χωρίς ὑποκρισία, νὰ ἀναγνωρίσομε μὲ κάθε φιλαλήθεια στὴν ἠθικὴ διάδοκαλία τοῦ Εὐαγγελίου τοῦτο: Ὅτι γιὰ τρώτη φορά, μὲ τὴν καθέρωση τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, συν-154 χρόνως ἴσως καὶ μὲ τὴν καταλλήλότητά της γιὰ τοὺς φραγμὸς τῶν πεπερασμένων ὄντων, ὑπέταξε ὅλη τὴν καθὴ δια-γνώγῃ τοῦ ἀνθρώπου στὴν πειθαρχία ἐνὸς καθήκοντος ποὺ τοῦ παροῦσας μισοστά σὲ μῆτα του καὶ ποὺ δὲν τοῦ ἐπιτρέπεται νὰ φαντασιακοποιεῖ ἀνάμεσα σὲ χυμαικῆς ἠθικῆς

τελειότητες καὶ ἔθεσε φραγμοὺς τῆς τυπεινοφροσύνης λαοῖ τῆς αὐτογνωσίας) τόσο στὴν ἀκρίβεια ὅσο καὶ φιλανθρωπία, ποὺ καὶ οἱ δύο παραγνωρίζουν πρόθλημα τὰ ὄρια τους.

Καθήκον! Ὅνομα, ἐστὶ, μεγάλο καὶ ὑψηλό, ποὺ δὲν περιλαμβάνει τίποτε προσφιλές τὸ ὁποῖο νὰ συνεπάγεται κολακεία, ἀλλὰ ἀκαταίτητες ὑποταγῆς καὶ ἐντοπιούς οὔτε ἀπειλῆς τίποτε ποὺ νὰ προξενεῖ φυσικὴ ἀπιστοσύνη στὴν ψυχὴ καὶ νὰ φοβίξει, γιὰ νὰ παρακινήσει τὴν ψυχὴ, ἀλλὰ μόνον θεοπίστες ἔνα νόμο ποὺ θίγει μόνος του τὴν προσέδωση στὴν ψυχὴ καὶ μόλις αὐτὰ ἀποκτᾷ ἀκόμη καὶ παρὰ τὴ θέλησή μας σεβάσμιό (μολονότι ὄχι πάντοτε ὑποκρινῆ), μισοστά στὸν ὁποῖο δοῦνται ὅλας οἱ χλίσαις, ἀκόμη καὶ ἐν ἀντιδρόν κρυφὰ ἐναντίον του: Ποιὰ εἶναι ἡ προέλευση ἡ ἀντιξία σου καὶ ποὺ εἰσὶ καὶ ἡ εἴδα τῆς εὐγενικῆς σου καταγωγῆς, ἡ ὁποῖα ἀπορρίπτει μὲ ὑπερηφάνεια κάθε συνέγνετα μὲ τῆς χλίσαις: Ποιὰ εἶναι ἡ εἴδα, ἡ καταγωγὴ ἀπὸ τὴν ὁποῖα ἀποτελεῖ τὸν ἀπαράτητο ὄγο ἐκείνης τῆς δέξιας τὴν ὁποῖα καὶ μόνον μπορούν νὰ δώσουν οἱ ἴδιοι οἱ ἀνθρώποι στὸς ἑαυτοὺς τους;

Δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τίποτε κατώτερο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ἠνύμεν τὸν ἀνθρώπο πᾶνω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του (ὡς μέγος τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου), ὅτι τὸν συνάπτει μὲ μιὰ τάξη τῶν πραγμάτων ποὺ μόνον ἡ δάνεια μπορεῖ νὰ σκεφθεῖ καὶ στὴν ὁποῖα συγχρόνως ὑπόκειται ὁ ἀκόμη ὁ ἀδελφὸς καὶ κόσμος, καὶ μαζί του ἡ ἐμπειρικῶς καθολομένη ὑπαρξία τοῦ ἀνθρώπου στὸν χρόνον καὶ τὸ σπῆλο ὅλων τῶν ὁκοστών [87] (ποὺ εἶναι σήμερον μόνον μὲ τέτοιους ἀνδάντους πραγματικὸς νόμος ὅπως εἶναι ὁ ἠθικὸς νόμος). Δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν προσαπικότητα, δηλαδή τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὸν μηχανισμό ὅλης τῆς φύσης, συν-χρόνως ἴσως θεωρούμενη ὡς ἡ ἰκανότητα ἐνὸς ὄντος ποὺ ὑπόκειται σὲ ἰδιόζοντες νόμους, ἔνωσὸ καθέρος πραγματικὸς νόμος ποὺ δίδονται ἀπὸ τὸν δικὸ του Λόγο, καὶ συνεπῶς τὸ πρόσωπο, ἐνῶ ἀνήκει στὸν αἰσθητὸ κόσμον, ὑπόκειται στὴ δικὴ του προσαπικότητα, ἐφ' ὅσον ἀνήκει

δέν τιμᾶ τὸν Θεὸ περισσότερο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι τὸ
 ἀξιόστερο τιμῆς στὸν κόσμο, ὁ σεβασμὸς γιὰ τὴν ἐντολή του,
 ἢ τήρηση τοῦ λεγοῦ καθήκοντος ποὺ μᾶς ἐπιβάλλει ὁ νόμος
 237 του, ὅταν τὸ θεληματικὸ σχέδιό του καταλήγει νὰ στεφαναί-
 νει μιὰ τέτοια ἄμορφη τάξη μετὰ τὴν ἀνάλογη εὐδαιμονία.
 Ἐὰν τὸ τελευταῖο τοῦτο στοιχεῖο τὸν καθιστᾷ δέσποτα (γιὰ
 νὰ νὰ μιλήσουμε μετὰ ἀνθρώπινο τρόπο), χάρις στὸ πρῶτο
 εἶναι ἀντικείμενο τῆς λατρείας.⁹³ Ἀκόμη καὶ οἱ ἄνθρωποι
 μαροῦν μετὰ τὴν εὐεργεσία νὰ ἀποκηρῖσουν θέδρια ἀγάπης,
 ἀλλὰ οὐδέποτε μαροῦν, μόνον μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸν, νὰ
 ἀποκηρῖσουν σεβασμῷ, ἔτσι ὥστε καὶ ἡ μεγαλύτερη ἀγα-
 θεογία τοῦς περιποιεῖ τιμὴ μόνον, ἐπειδὴ γίνεται σύμφωνα
 μετὰ τὴν δέξιότητα.

Τὸ ὅτι στὴν τάξη τῶν σκοπῶν, ὁ ἀνθρώπος (καὶ μαζί
 του κάθε ἄλλοιο ὄν) εἶναι σκοπὸς καθ' ἑαυτὸν, δηλαδή ὅτι
 οὐδέποτε μαροῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ κάποιον (οὔτε κἄν
 ἀπὸ τὸν Θεὸ) ἀπλῶς ὡς μέσον, χωρὶς νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ἐδῶ
 συγχρόνως σκοπός, ὅτι συνεπῶς ἡ ἀνθρώπινη ἀπὸ τὸν προ-
 σωπὸ μὲς πρέπει νὰ εἶναι γιὰ μᾶς τοῦς ἰδίους ἰατῆς (health),
 προκύπτει τὰρα πᾶ ἀπ' ἑαυτοῦ, διὰ τὸ ἄνθρωπος εἶναι τὸ
 11321 κατ' ἑαυτὸ, χάριν τοῦ ὁποῖου καὶ οὐ συμφωνία μετὰ τὸ ὅτι
 καὶ μόνο κατὰ μαροῖ ἐν γένει νὰ ὀνομασθεῖ ἰατῆ. Διότι ὁ
 ἥθικὸς αὐτοῦ νόμος θεμελιώνεται στὴν ἀυτονομία τῆς θέλη-
 σῆς μᾶς ὡς ἐλευθέρας θέλησης, ἢ ὁποῖα πρέπει κατ' ἀνά-
 γνην σύμφωνα μετὰ τοῦς καθολικοὺς τῆς νόμους νὰ μαροῖ
 συγχρόνως νὰ συμφωνεῖ μετὰ ἐκεῖνο στὸ ὅτι οὐδὲν οὐδέποτε
 ὑποταχθεῖ.

238

VI. Περί τῶν αἰτημάτων τοῦ κυθαροῦ πρακτικοῦ Λόγου ἐν γένει

“Ὅλα τὰ αἰτήματα ἐκκινοῦν ἀπὸ τὴ θεμελιώδη ἀρχὴ τῆς
 ἥθικης, ἢ ὁποῖα δέν εἶναι αἴτημα ἀλλὰ νόμος, μετὰ τὸν ὅτι οὐ
 ὁ Λόγος καθορίζει ἄμεσα⁹⁴ τὴ θέληση καὶ ἢ ὁποῖα θέληση,

ἀκριβῶς ἐπειδὴ καθορίζεται μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸν, ὡς καθο-
 ρη θέληση, ἀπαιτεῖ τοῦς ἀναγκαίους αὐτοῦς ὁρους τῆς τη-
 ρήσεως τῆς ἐπιταγῆς τῆς. Τὰ αἰτήματα τοῦτα δέν εἶναι
 θεωρητικὰ δόγματα, ἀλλὰ προϋποθέσεις ἀπὸ πρακτικῶς
 ἀναγκαῖα ἐπιση, συνεπῶς δέν⁹⁵ διεκρινῶν θέδρια τῆ θεω-
 ρητικῆ γνώσης, προοδίδουν ἴσως οἷς ἰδέες τοῦ θεωρητικοῦ
 Λόγου γενικῶς (μέσῳ τῆς σχέσης τους μετὰ τὸ πρακτικὸ
 πεδίο) ἀντικειμενικῆ πραγματικότητος, καὶ τὸν νομιματοποιῶν
 νὰ δέχεται ἔννοιες, τῶν ὁποῖων τὴ δυνατότητα διαφορετικῶς
 δέν θὰ μαροῦσε νὰ ἀποτολμήσει οὔτε κἄν νὰ ἰχυροθεῖ.

Τὰ αἰτήματα τοῦτα εἶναι ἐκεῖνα τῆς ἀθανασίας, τῆς
 ἐλευθερίας, θεωροῦμενης θετικῶς (ὡς τῆς αἰσιότητος ἐνός
 ὄντος, ἐφ' ὅσον ἀνήκει στὸν νοητὸ κόσμον), καὶ τῆς ὑπαδείξης
 τοῦ Θεοῦ. Τὸ πρῶτο ἀπορρέει ἀπὸ τὸν πρακτικῶς ἀναγ-
 καιο ὄρο τῆς συμφωνίας τῆς διάκρισης μετὰ τὴν πληρότητα
 τῆς ἐκλήρωσης τοῦ ἥθικοῦ νόμου· τὸ δεύτερο ἀπὸ τὴν
 ἀναγκαῖα προϋπόθεση τῆς ἀνεξαρτησίας ἀπὸ τὸν αἰσθητὸ
 κόσμο καὶ τῆς ἰκανότητος τοῦ καθορισμοῦ τῆς θέλησῆς μᾶς
 σύμφωνα μετὰ τὸν νόμο ἐνός νοητοῦ κόσμου, δηλαδή τῆς
 239 ἐλευθερίας· τὸ τρίτο ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ ὄρου γιὰ
 ἔναν τέτοιου νοητοῦ κόσμου, ὥστε νὰ εἶναι τὸ ὑψιστο ἀγαθόν,
 μέσῳ τῆς προϋπόθεσης τοῦ ὑψίστου αὐτοτελοῦς ἀγαθοῦ,
 δηλαδή τῆς ὑπαδείξης τοῦ Θεοῦ.

Ἡ μέσῳ τοῦ σεβασμοῦ γιὰ τὸν ἥθικὸ νόμο ἀναγκαῖα
 πρῶθεση γιὰ τὸ ὑψιστο ἀγαθὸ καὶ ἢ προϋπόθεση τῆς ἀντι-
 κειμενικῆς του πραγματικότητος ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ αὐτὸν
 ὀδηγεῖ συνεπῶς μέσῳ τῶν αἰτημάτων τοῦ πρακτικοῦ Λόγου
 οὐ ἔννοιες, τῆς ὁποῖες ὁ θεωρητικὸς Λόγος μαροῦσε νὰ
 ἐκθέσει μὲν ὡς προδήγματα, ἀλλὰ δέν μαροῦσε νὰ τὰ
 ἐπιλύσει. Συνεπῶς, ὀδηγεῖ 1. στὸ πρῶτο ἐκεῖνο, στὴν
 ἐπίλυση τοῦ ὁποῖου ὁ θεωρητικὸς Λόγος δέν μαροῦσε νὰ
 διαπραγμάτευται μόνον παραλογισμοῦς (ἐκεῖνον τῆς ἀθανα-
 σίας), ἐπειδὴ ἔλατε ἐδῶ τὸ γνωρίσμα τῆς μονιμότητος, γιὰ
 νὰ συμπληρώσουμε τὴν ψυχολογικὴ ἔννοια τοῦ ἐσχάτου ὑπο-
 κειμένου, τὸ ὅτι οὐδὲν ἀποδίδεται κατ' ἀνάγκη στὴν ψυχὴ
 κατὰ τὴν αὐτοσυνειδησία, μετὰ τὴν πραγματικὴ παθῶσταση

[133]

πρέπει θέσθαι να παρατηρήσομε ότι δεν είναι ένα εμπειρικό αλλά το μόνο γεγονός του καθαρού Λόγου ο οποίος με τον τρόπο αυτόν αναγγέλλεται ότι νομοθετεί παρουσιάζων (sic volo, sic iubeo).¹¹

Πόρισμα

Ο καθρός Λόγος είναι μόνος του και άφ' εαυτού πραγματικός και δίδει (στον άνθρωπο) έναν καθολικό νόμο που ονομάζομε *θλικὸ νόμο*.

Παρατήρηση

[32] Τὸ γεγονός τοῦ ἀναφθέθηνε προηγουμένως εἶναι ἀναντιγ-
ρητο. Ἀρκεῖ μόνο νὰ ἀναλύσει κανεὶς τὴν κρίση τοῦ ἐκφέ-
ρονι οἱ ἀθροιστοὶ πᾶντοτε ὅτι, οὐδέποτε τῶν πράξεων τους,
γὰ νὰ διαπιστώσει πᾶντοτε ὅτι, οὐδέποτε ὁ Λόγος τους, ἀδέκαστος καὶ
ἀνυγκαιμῆνος ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν εαυτοῦ του, συγκρίνει πᾶν-
τοτε σὲ μιὰ πράξη τὸν γνῶμονα τῆς θέλησης μὲ τὴν καθαρὴ
θέληση, δηλαδὴ μὲ τὸν ἴδιον εαυτοῦ του, μὲ τὸ νὰ θεωρεῖ
τὸν εαυτοῦ του ὡς αἰτιοὶ πραγματικό. Ἀλλὰ τούτη τὴν ἀρχὴ
τῆς θλικότητος, ἀκριδῶς λόγῳ τῆς καθολικότητος τῆς νο-
μοθεσίας, ἢ ὅποια τὴν καθιστᾷ μορφολογικὸ ἀνώτατο κα-
θοριστικὸ λόγο τῆς θέλησης ἀσχετῶς ὄλων τῶν ὑποκειμενι-
57 κῶν διαφορῶν τῆς, τὴν ἀνακηρύσσει ὁ Λόγος συγγρόνως σὲ
νόμο γὰ ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα, ἐφ' ὅσον ἔχουν ἐν γένει μιὰ
θέληση, δηλαδὴ τὴν ἰκανότητα νὰ καθορίζουν τὴν αἰτιότη-
τά τους μέσω τῆς παράστασης τῶν κανόνων, ἄρα ἐφ' ὅσον
εἶναι ἰκανὰ γὰ πράξεις σύμφωνα μὲ ἀρχές, ἐπομένως ἐπι-
σης σύμφωνα μὲ πραγματικὰς ἀρχές αἰτιοὶ (ὅστι μοινοῦν
αὐτὲς ἔχουν τὴν ἀναγκαιότητα ἐκείνη τοῦ ὁ Λόγος ἀπαιτεῖ
γὰ τὴν ἀρχή). Δὲν περιορίζεται λοιπὸν ὁ νόμος αὐτός
μόνον στοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ ἀναφέρεται σὲ ὅλα τὰ πεπε-
ρασμένα ὄντα ποὺ ἔχουν Λόγο καὶ θέληση, καὶ μάλιστα
συμπεριλαμβάνει ἀκόμη καὶ τὸ ἀπειρο ὄν, ὡς ἀνώτατη νόη-
ση. Στὴν πρῶτη περίπτωση, ὅμως, ὁ νόμος ἔχει τὴ μορφή
μιᾶς προστακτικῆς, διότι στὸν ἄνθρωπο ὡς ἄλλο ὄν μπο-

ροῦμε θέσθαι νὰ προϋποθέσομε μιὰ καθαρὴ θέληση, ἀλλὰ,
ὡς ἔνα ὄν μὲ ἀνάγκες ποὺ ἐπιτελεῖται ἀπὸ αἰσθητικὰ καὶ
κίνητρα, ὄχι μιὰν ἄγια θέληση (*heiliger*), δηλαδὴ μιὰ θέλη-
ση ποὺ δὲν θὰ ἦταν ἰκανὴ γὰ γνώμονες οἱ ὅποιοι ἀντιμά-
χονται τὸν θλικὸ νόμο. Γιὰ τοῦτο εἶναι στοὺς ἀνθρώπους ὁ
θλικὸς νόμος μιὰ προστακτικὴ ποὺ ἐπιτάσσει κατηγορικῶς,
ἐπειδὴ ὁ νόμος εἶναι ἀπόλυτος· ἡ σχέση μιᾶς τέτοιας θέλη-
σης μὲ τὸν νόμο αὐτὸν εἶναι ἐξάρτηση, ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς
ὑποχρέωσης (*Verbindlichkeit*), ἢ ὅποια σημαίνει ἕναν ἐξ-
αναγκασμὸ, μολονότι μέσω τοῦ Λόγου καὶ μόνο καὶ τοῦ
ἀντικειμενικοῦ του νόμου, γὰ μιὰ πράξη ποὺ λέγεται καθή-
κον, ὁδὸν μιὰ καθολικῶς ἐπιτελεστέμη (καίτοι μὴ καθο-
ριζόμενῃ μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, ἄρα ἐπίσης πάντοτε ἐλευθε-
ρη) προοίσει συνεπαφῆ μίαν ἐπιθυμία (*Wunsch*) ποὺ
πηδᾷ ἀπὸ ὑποκειμενικὰ αἰτία, γὰ τοῦτο ἐπίσης μπορεῖ
συγγὰ νὰ ἀντικεῖται στὸν καθαρὸ ἀντικειμενικὸ καθορι-
στικὸ λόγο, καὶ συνεπῶς χειρίζεται, ὡς θλικὸν ἐξαναγκασ-
μὸ, μιὰν ἀντίσταση τοῦ πραγματικοῦ Λόγου ποὺ μορεῖ νὰ
ὀνομασθεῖ ἐσωτερικῶς ἀλλὰ νοητικῶς κατανυγκασμὸς. Στὴν
ἀπολύτως αὐτάρχη νόση παρουσιάζεται εὐλόγως ἡ προαι-
ρεση ὡς ἰκανὴ γὰ ἔνα γνῶμονα ποὺ δὲν θὰ μποροῦσε 58
συγγρόνως νὰ εἶναι ἀντικειμενικῶς νόμος, καὶ ἡ ἐνοια τῆς
ἀγνότητος, ποὺ γὰ τοῦτο τῆς ἀποδίδεται, τὴν θέτει ὑπερά-
νω ὅχι θέσθαι ὄλων τῶν πραγματικῶν, ἐπιτότοις ὅμως ὄλων
τῶν πραγματικῶς περιουσιακῶν νόμων, ἄρα τῆς ὑποχρέωσης
(*Verbindlichkeit*) καὶ τοῦ καθήκοντος. Μόλαυτῶτα, ἡ ἀγνό-
τητα τούτη τῆς θέλησης εἶναι μιὰ πραγματικὴ Ἰδέα ποὺ πρέ-
πει νὰ λατρευεῖται κατ' ἀνάγκην ὡς πρότυπο, ἢ ἐπὶ ἀπειρον
προσέγγιση τοῦ ὁποίου εἶναι τὸ μόνο ποὺ ἐναπόκειται σὲ
ὅλα τὰ πεπερασμένα ἄλλα ὄντα τὴν Ἰδέα τούτη κατεῖ-
συνεπῶς ὀρθὴ μορσοτὰ στὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων ὁ καθαρ-
ος θλικὸς νόμος, ποὺ γὰ τοῦτο ἀποκαλεῖται ὁ ἴδιος ἱερός
(*heilig*)· τὸ νὰ εἶναι κανεὶς θέσθαις τῆς ἐπὶ ἀπειρον προσ-
ἴδου τῶν γνωσθῶν του, τοῦ ἀμεταδλήτου χαρακτῆρα τους
[33] ἀλλὰ καὶ τῆς σταθερῆς προκοπῆς τους, δηλαδὴ ἡ ἀρετὴ,
εἶναι τὸ ἕψιστο ποὺ μορεῖ νὰ προκαλέσει ὁ πεπερασμέ-

Το *πρώτον ψεύδος*⁹ ενυπόκειται εδώ στην πρόταση: «Το να λάβει την αλήθεια συνιστά, λοιπόν, καθήκον. Αλλά μόνο έναντι εκείνου που έχει δικαίωμα στην αλήθεια».

[426] Κατάρχας, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η ένφραση «έχω δικαίωμα στην αλήθεια» είναι μια διατύπωση δίχως νόημα. Θα έπρεπε μάλλον να πούμε: Ο άνθρωπος έχει δικαίωμα επί της δικής του ιδίας αληθείας (veracitas), δηλαδή επί της υποκειμενικής αληθείας στο πρόσωπό του. Γιατί το να έχεις δικαίωμα επί της αληθείας αντικειμενικά θα σήμαινε ότι και : «Θα επαπόκειται στη βούλησή σου, όπως συμβαίνει με το τι είναι δικό μου και τι δικό σου, το εάν μια δεδομένη πρόταση είναι αληθής ή ψευδής». Πιράγμα που θα οδηγούσε σε μια παράξενη λογική.

Τώρα, το *πρώτο ερώτημα* αφορά το εάν, σε περιπτώσεις όπου δεν μπορεί να υπεκφυγί με μια καταφατική ή αρνητική απάντηση, ο άνθρωπος εξουσιοδοτείται (έχει το δικαίωμα) να μην είναι αληθοεπής. Το δεύτερο ερώτημα αφορά το εάν είναι, ή όχι, πρόγμια δεσμευμένα να είναι αληθοεπής ως προς μια συγκεκριμένη απόφαση, στην οποία τον υποχρέωσε ένας άδικος εξαναγκασμός, για να αποσβήσει έτσι ένα επαπειλούμενο αδίκημα εναντίον του ή ενάντια σε κάποιον άλλον.

Η αληθοέπεια στις αποφάνσεις που δεν μπορούμε να αποφυγούμε αποτρέπει ένα τυπικό καθήκον του ανθρώπου έναντι του οποίου δήποτε,¹⁰ όσο σημαντική κι αν είναι η ξημία που τυχόν θα προκύψει για αυτόν ή τους άλλους. Κι αν, όταν κβδηλεύω μια απόφασή μου, δεν κάνω κάτι άδικο σε αυτόν που με εξαναγκάζει με άδικο τρόπο σε αυτήν, ωστόσο

9. Ελληνικά στο κείμενο, Σ.π.λ.

10. Δεν θα ήθελα να οξίνω τόσο πολύ την αρχή αυτή ώστε να πω: «Η αναλήθεια συνιστά παραβίαση του καθήκοντος προς εαυτόν». Διότι αυτό ανήκει στο χώρο της ηθικής, ενώ εδώ γίνεται λόγος για ένα καθήκον δικαίου. Η θεολογία περί της αρετής βλέπει σε αυτήν την παράβαση μόνο την έλευση αξιοσημείων και τη μομφή για αυτή την έλευση επισοί: ο ψεύδόμενος απέναντι στον εαυτό του. [Σημείωση του Καντ]

σο, μέσω μιας τέτοιας κβδηλοποίησης (η οποία μπορεί να κληθεί και ψεύδος, αν και όχι υπό δικαϊκή έννοια), κάνω κάτι άδικο ως προς το πιο ουσιαστικό μέρος του καθήκοντος εν γένει, δηλαδή επιφέγω (όσο επαπόκειται σε μένα) μια κατάσταση όπου οι αποφάνσεις (οι δηλώσεις) δεν γίνονται πιστευτές από κανέναν και όπου, συνακόλουθα, εκπίπτουν και απολλύουν την ισχύ τους όλα τα δικαιώματα που θεμελιώνονται σε συμβόλαια. Πιράγμα που συνιστά μια αδικία που καταφέρεται ενάντια στην ανθρωπότητα εν γένει.

Το ψεύδος, λοιπόν, οριζόμενο αρχώς ως εσκεμμένα αναληθής δήωση προς έναν άλλο άνθρωπο, δεν χηρτά της προσθήκης ότι θα πρέπει να ξημώνει κάποιον άλλον, όπως το απαιτούν οι δικαστικοί στο δικό τους ορισμό (mendacium est falsiloquium in praeiudicium alterius). Διότι το ψεύδος πάντα ξημώνει κάποιον άλλον (κι αν αυτός δεν είναι ένας άλλος άνθρωπος, είναι παρόια αυτά η ανθρωπότητα εν γένει), και τούτο με το να αχρηστεί την πηγή του δικαίου.

Ένα κάλοπροαίετο ψεύδος μπορεί, όμως, μέσω ενός τυχαίου συμβάντος (casus) να καταστεί αξιοπιοιο και σύμφωνα με αστικούς νόμους. Ότι όμως [427] διαφείνει της υπαγωγής του σε ποινές αλλά και μόνο μέσω ενός τυχαίου συμβάντος, μπορεί να κβθελ ως άδικο ακόμα και σύμφωνα με τους εξωτερικούς νόμους. Εάν, για παράδειγμα, εμποδίσω μέσω ενός ψεύδους κάποιον, που μόλις τώρα σχεδιάζει ένα φόνο, να διαπαράξει την πράξη του, είμαι δικαϊκά υπεύθυνος για όλες τις συνέπειες που ίσως προκύψουν από αυτήν την πράξη σου. Εάν όμως εμμένεις αυστηρά στην αλήθεια, τότε η δημόσια δικαιοσύνη δεν μπορεί τίποτα να σου προσάψει, όπως κι αν είναι οι μη προβλεφθείσες συνέπειες. Είναι ωστόσο δυνατόν, αφού απαντήσεις με εντιμότητα και ταφρατικά στο δολοφόνο που σε γυτά εάν είναι στο σπίτι σου αυτός τον οποίο εχθρεύεται, ο τελευταίος να έχει βγει έξω καταστηρίχτα, και έτσι να μην πέσει πάνω στον δολοφόνο και να μην επιτελεστεί η πράξη. Εάν όμως ψευδοθής λέγοντας ότι δεν είναι τάχα στο σπίτι, και αυτός έχει στην προαγματικότητα βγει έξω (ενώ εσύ δεν έχεις λάβει γνώση), τότε ο

βασανιστικά φυσικά πειράματα που γίνονται ἀπλῶς χάριν τῆς ψυχῆς θεωρίας, ἐὰν ὁ σκοπὸς ᾗται δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθεῖ καὶ χωρὶς αὐτὰ. – Ἀκόμη καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη γιὰ ὑπηρεσίες που προσέφερε ἐπὶ μεγάλῳ χρονικῷ διαστήματι ἔνα γέφυρο ἄλογο ἢ σκυλὶ (σὸν νὰ ᾗται οὐκ ἄποροφ), ἀποτελεῖ ἐπιμέσως καθήκον του ἀνθρώπου, διηλαδὴ ὁσον ἀφορᾷ σὰ ζῶα αὐτὰ, θεωρούμενο ἡμῶς ἄμεσα δὲν ἀποτελεῖ πάντοτε παρὰ μόνῳ καθήκον του ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτὸ του.

§ 18

Ὅσον ἀφορᾷ σὲ ὅ,τι κείται ἐντελῶς πέραν τοῦ ὅριου τῆς ἐμπειρίας μας, ἀλλὰ ὡστὸσο ἀπαντᾷ ὡς πρὸς τῆ δυνατότητα του στίς ιδέες μας, π.χ. στήν ιδέα τοῦ Θεοῦ, ἔχομε ἰσότητας ἔνα καθήκον που ὀνομάζεται θρησκευτικὸ καθήκον, διηλαδὴ ἔκεινο «τῆς γνώσης ὅλων τῶν καθηκόντων μας ὡς (instar) θεῶν ἐντολῶν».³⁴⁴ Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι ἡ συνειδητοποίησις ἐνός καθήκοντος πρὸς τὸν Θεόν. Πράγματι, ἐπειδὴ ἡ ιδέα τούτῃ προσέρχεται ἐντελῶς ἀπὸ τὸν δικό μας λόγον καὶ διημιουργεῖται ἀπὸ μᾶς τοῦς ἰδίου, εἶτε μὲ θεωρητικὴ πρόθεσις, γιὰ νὰ ἐξηγήσομε τῆ σκοπιμότητα σὸ σὺμπαν, εἶτε καὶ γιὰ νὰ μᾶς χρησιμεύει ὡς ἐλατήριο στῆ συμπεριφορὰ μας, γι' αὐτὸ δὲν ἔχομε εἰδῶ ἐνώπιόν μας ἔνα δεδομένο ὄν, ἔναντι τοῦ ὅποιου θὰ μᾶς ἐπιβαλλόταν μιὰ ὑποχρέωσις, διότι τότε θὰ ἔργεσε πρῶτα νὰ ἔχει ἀποδειχθεῖ (ἀποκαλυφθεῖ) ἡ πραγματικότητις του μέσῳ τῆς ἐμπειρίας ἀλλὰ ἀποτελεῖ καθήκον του ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτὸ του νὰ ἐφαρμόσει τὴν ιδέα τούτῃ που παρουσιάζεται ἀναπόρροια στὸν λόγον, ἐπὶ τοῦ ἡθικοῦ νόμου ἐντός μας, ὅπου ἔχει τῆ μέγιστη ἡθικὴ γονιμότητι. Μὲ τοῦτο τὸ (πρακτικὸ) νόημα μπορεῖ νὰ ἔχει λοιπὸν τὸ ἀκλόνηθον περιεχόμενο: Ἦν νὰ ἔχει θρησκεία ἀποτελεῖ καθήκον του ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτὸ του.

444

344. Πρβλ. ἀνωτέρω ὑπόσημ. 338.

Περὶ τῶν ἀτελῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτὸ του (ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ του)

Κεφάλαιο Πρῶτο

Περὶ τοῦ καθήκοντος πρὸς τὸν ἑαυτὸ του γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν αὐξήσιν τῆς φυσικῆς του τελειότητος, διηλαδὴ ἀπὸ ἀποψηφ προαγματολογικῆ

§ 19

Ἡ καλλιέργεια (cultura) τῶν φυσικῶν του δυνάμεων (πνευματικῶν, ψυχικῶν καὶ σωματικῶν) ὡς μέσου γιὰ κάθε εἶδους δυνατοῦς σκοποῦς, εἶναι καθήκον του ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτὸ του. – Ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει στὸν ἑαυτὸ του (ὡς ἄλλο ὄν), νὰ μὴν ἀφήνει ἐχρησιμοποιοῦντες καὶ οἰοῦναι σκουριασμένες τὶς φυσικὰς καταβολὰς καὶ ἰκανότητες, τὶς ὁποῖες μπορεῖ κάποτε νὰ χρησιμοποιοῦσιν ὁ λόγος του. Ἀκόμη δὲ καὶ ἐν ὑποκειμένῳ μορφῇ νὰ εἶναι ἰκανοποιημένος μὲ τὸ ἔμφρο μέτρο τῆς ἰκανότητός του γιὰ τὶς φυσικὰς ἀνάγκας του, πρέπει ὡστὸσο ὁ λόγος του νὰ τοῦ ὑποδείξει προῶτα, βᾶσει ἀρχῶν, τὴν ἰκανοποίησιν αὐτῆ μὲ τὸ περιουσιζόμενο μέτρο τῶν ἰκανότητων του, ἐπειδὴ ὡς ὄν που εἶναι ἰκανὸ νὰ θέσει σκοποῦς (νὰ καθιστᾷ σκοπὸ τὰ ἀντικείμενα), πρέπει νὰ ὀφείλει τῆ χροῖσιν τῶν δυνάμεων του ὅχι ἀπλῶς στὸ ἔνστικτον τῆς φύσης ἀλλὰ στήν ἐλευθερία μὲ τὴν ὁποία προσδιορίζει τὸ μέτρο ἐκείνο. Δὲν πρόκειται λοιπὸν γιὰ τὸ πλεονέκτημα που μπορεῖ νὰ τοῦ προσφέρει ἡ καλλιέργεια τῆς ἰκανότητός του (γιὰ πτανσείδεις σκοποῦς): διότι θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ἀποδειχθεῖ (σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὰς τοῦ Πουσσῶ) ὅτι τὸ πλεονέκτημα τοῦτο εὐρίσκειται μᾶλλον στὸ ἀκαλλιέργητο τῶν φυσικῶν ἀναρχῶν. Ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἐντολὴ τοῦ ἡθικοῦ-πρακτικοῦ λόγου καὶ καθήκον του ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτὸ του, νὰ καλλιεργεῖ τὶς ἰκανότητές του (καὶ ἀπὸ

445

στό να θέτει κανείς ως σκοπὸ του τὸ καλὸ καὶ τὴ σωτηρία τοῦ ἄλλου (ἀγαθοεργία). Πρόγυματι, ὡς πρὸς τὴν εὐχρητικὴ διάθεση, μποροῦ να εἴμαι εὐνοϊκὸς ἐξ ἴσου πρὸς ἄλλους, ἀλλὰ στὴν πράξῃ, μπορεί ὁ βαθμῶς, ἀνάλο- γα με τὴ διαφορά τῶν ἀγατημένων (ἀπὸ τοὺς ὁποίους με νοιάζει ὁ ἕνας περισσότερο ἀπὸ ὅσο ὁ ἄλλος), να εἶμαι ἀσφαλῶς πολὺ διαφορετικὸς, δίχως να θίγεται ἡ καθολικότητα τοῦ γνώμονα.

Διείρεση τῶν καθηκόντων τῆς ἀγάτης

Αὐτὰ εἶναι: Α) Καθῆκοντα τῆς εὐεργεσίας, Β) τῆς εὐγνω- μοσύνης, Γ) τῆς συμπαθείας.

Α. Περὶ τοῦ καθῆκοντος τῆς εὐεργεσίας

§ 29

Τὸ να προσφέρει κανεὶς στὸν ἑαυτὸ του, ὅσα ἀκριβῶς εἶναι ἀναγ- καία, ὥστε να βολίσει εὐχαρίστηση στὴ ζωὴ του (να φροντίζει τὸ σῶμα του, ἀλλὰ ὄχι μέχρι τοῦ σημείου τῆς τρωτηλότητος), ἀποτελεῖ μέρος τῶν καθηκόντων πρὸς τὸν ἑαυτὸ του· τὸ ἀντιθετὸ τους εἶναι: τὸ να σπερ- ται κανεὶς ἀπὸ φιλαργυρία (δοῦλικὰ) τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴν εὐχάριστη ἀπόλαυση τῆς ζωῆς, ἢ ἀπὸ ὑπερβολικὴ πειθαρχία τῶν φυσικῶν χλίσεων του (φρονταισιόληκτα) να στερῆται τὴν ἀπόλαυση γιὰ τὴς χάρες τῆς ζωῆς, πράγματα ποὺ ἀντικεινται καὶ τὰ δύο στὸ καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτὸ του.

Πῶς μποροῦμε ὅμως, ἐκτός ἀπὸ τὴν εὐνοια ὡς εὐχρητικὴ διάθεση σὲ σχέση με τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους (κάτι ποὺ δὲν μᾶς κοστίζει τίποτε), να ἐπιβάλουμε ἐπιτηδεῶν στὸν καθένα ποὺ ἔχει τὴ σχετικὴ δυνατότητα;³⁵⁷ ὡς καθῆκον καὶ τὸ να εἶναι ἡ εὐνοια τοῦτη πρακτικὴ, δηλαδὴ τὴν εὐερ- γεσία πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς; – Ἡ εὐνοια εἶναι ἡ εὐχαρίστηση γιὰ τὴν εὐδαι- μονία (τὴν εὐημερία) τῶν ἄλλων ἀλλὰ ἡ εὐεργεσία εἶναι ὁ γνῶμονας να θέτει κανεὶς τὴν εὐνοια ὡς σκοπὸ, καὶ τὸ σχετικὸ καθῆκον εἶναι ὁ ἐξα- ναγκασιμὸς τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τὸν λόγῳ, να ἀποδεχθῆι τὸν γνῶμονα αὐτῶν ὡς καθολικὸ νόμο.

Δὲν εἶναι πρόδηλο ἀφ' ἑαυτοῦ ὅτι ἕνας τέτοιος νόμος ὑφίσταται ἐν γένει στὸν λόγῳ ἀντιθέτως, ὁ γνῶμονας: «Καθένας γιὰ τὸν ἑαυτὸ

³⁵⁷ Verträge: ἐκασότητα ἢ δυνατότητα ἀλλὰ καὶ πεισιουσία (ἐδῶ ὑποδηλώ- νονται καὶ οἱ δύο σημασίαις).

του, ὁ Θεὸς (ἢ μοῖρα) γιὰ ὄλους μας» φαίνεται νὰ εἶναι ὁ πιὸ φυσικός.

453

§ 30

Εἶναι καθήκον κάθε ἀνθρώπου νὰ εἶναι εὐεργέτης, δηλαδὴ νὰ βοηθῆ, ἀνάλογα μὲ τὴ δυνατότητα³⁵⁸ του, τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τόσο στίς ἀνάγκες τοὺς ὅσο καὶ γιὰ τὴν εὐδαιμονία τους, δίχως νὰ προσδοκᾷ ὅτιδήποτε ὡς ἀντάλλαγμα.

Πράγματι, κάθε ἀνθρώπος ποὺ διατελεῖ σὲ ἀνάγκη ἐπιθυμῆ νὰ βοηθῆται ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ἐὰν ὅμως γνωστοποιῦσε δυνατὰ τὸν γνῶμονά του, ὅτι δὲν θέλῃ νὰ παρῆγει συνδρομὴ στοὺς ἄλλους στίς ἀνάγκες του, δηλαδὴ ἐὰν καθιστοῦσε τὸν γνῶμονά του καθολικὸ ἐπιτηρητικό νόμο, τότε, ἐὰν βρισκόταν ὁ ἴδιος σὲ ἀνάγκη, θὰ τοῦ ἀρνώσταν ὅπωςδήποτε καθένας τὴ συνδρομὴ του. ἢ τουλάχιστον θὰ ἐδικαιοῦτο νὰ τοῦ ἀρνηθῆ. Συνεπῶς, ἐὰν ὁ ἴδιος σὲ ἀνάγκη, γινώσκων καθολικὸς νόμος, θὰ ἀποτελοῦσε ἀντίφαση, δηλαδὴ ἀντιβαίνει σὸ καθήκον, ἐπιμένων ὁ κανονεὶν γνῶμονος τῆς εὐεργεσίας πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς, ἀποτελεῖ καθολικὸ καθήκον τοῦ ἀνθρώπου καὶ μάλιστα γιὰ τὸν ἀκόλουθο λόγο: διότι αὐτοὶ πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς συνάνθρωποι, δηλαδὴ ὡς ἐνδεῖς ἄλλοι. ἄντα ποὺ ἔχουν συναχθῆ ἀπὸ τὴ φύση σὲ ἕναν κοινὸ τρόπο κατοικίας πρὸς ἀμοιβαία συμπαιδείαση.

§ 31

Ὡς πρὸς τὸν πλοῦσιο (ἐκείνον ποὺ τοῦ περισεύουν τὰ μέτρα γιὰ τὴν εὐτυχία τῶν ἄλλων, δηλαδὴ πέραν τῶν δικῶν του ἀναγκῶν), ἡ εὐεργεσία δὲν πρέπει σχεδὸν νὰ θεωρεῖται ἀπὸ τὸν εὐεργέτη οὔτε κἄν ἄξιόμισθον καθήκον, μοιολογῶ βέβαια μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ὑποχρεῶναι συγγενῶς τὸν ἄλλον. Ἡ εὐχαρίστηση ποὺ δημιουργεῖ ἔτσι στὸν ἑαυτὸ του καὶ ποὺ δὲν τοῦ κοστίζει καμιά θυσία, εἶναι ἕνας τρόπος νὰ πλέει σὲ ἡθικά συναισθημάτα. — Πρέπει ἐπίσης νὰ ἀποφύγει προσεκτικὰ κάθε ἐντυπωσιὴ ὅτι διανοεῖται νὰ δεσμεύσει ἔτσι τὸν ἄλλον διότι διαφορετικὰ δὲν θὰ ἦταν ἀληθινὴ εὐεργεσία αὐτῆ ποὺ τοῦ προσέφερε, καθὼς θέλησε νὰ τοῦ ἐπιβάλλῃ μὴν ὑποχρεῶσα (ἢ ὅποια πάντοτε ταπεινώνει τὸν εὐ-

εργετούμενο στὰ δικὰ του μάτια). Αντιθέτως πρέπει νὰ θεωρεῖ ὅτι μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς εὐεργεσίας ἀπὸ τὸν ἄλλον, ὑποχρεῶνεται ἢ τιμᾶται ὁ ἴδιος, ἄρα πρέπει νὰ ἐκπαληθῶναι τὸ καθήκον του σὰν νὰ ἦταν χρεὸς του, ἐὰν δὲν ἐκτελεῖ τὴν πράξη τῆς εὐεργεσίας ἐντελῶς στὰ χροφὰ (πράγματι ποὺ εἶναι καλὺτερο). — Μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἀρετὴ τούτη, ὅταν ἡ δυνατότητα τῆς εὐεργεσίας εἶναι περιορισμένη, καὶ ὁ εὐεργέτης εἶναι ἀρχετὴ δυνατός, ὥστε νὰ ἀνακαταβάλλῃ σιωπηρὰ ὁ ἴδιος τὰ δευτὰ, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀπαλλάσσει τοὺς ἄλλους, ὅποτε πρέπει πράγματι νὰ θεωρεῖται ἡθικῶς πλοῦσιος.

Περὶ τῶν σπουδαίων ἠρωτημάτων

454

Μέχρι ποιοῦ σημείου πρέπει νὰ ξοδεύει κανεὶς τὴν περιουσία του γιὰ τὴν εὐεργεσία; Προφανῶς ὄχι μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε νὰ καταλήγῃ σὸ τέλος νὰ χρειάζῃται ὁ ἴδιος τὴν εὐεργεσία τῶν ἄλλων. Πόσο ἀξίζει ἡ εὐεργεσία ποὺ κἄνῃ κάποιος μὲ χροὰ καρδιά (μὲ τὴ διαθήκη, ὅταν ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὸν κόσμο); — Μπορεῖ ἐκεῖνος ποὺ ἄσκει μία, βάσει τοῦ νόμου τῆς χάριτος, ἐπιτηρητικὴν σ' αὐτὸν ἐξουσία πᾶσα σὲ κάποιον, ἀπὸ τὸν ὅποιο ἀπαιτεῖ τὴν ἐλευθερία, νὰ εἶναι ἐντυχιμένους σύμφωνα μὲ τὴ δική του ἐπιλογὴ (τὸν κληρονομικὸ ὑπῆκοο τῆς περιουσίας του [δουλοκρατικού]). ἔρωτᾷ λοιπὸν, μπορεῖ ἐκεῖνος νὰ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του εὐεργέτη, ἐὰν μεριμνᾷ γιὰ τὸν ἄλλον κατὰ κάποιον τρόπο πατρικά, σύμφωνα μὲ τῆς δικῆς του ἐννοίας περὶ τῆς εὐδαιμονίας; Ἡ μήπως, ἀντιθέτως, ἡ δικαία τοῦ νὰ ἀπαιτεῖται ἀπὸ κάποιον τὴν ἐλευθερία του εἶναι κάτι ποὺ ἀντικεῖται τόσο πολὺ σὸ καθήκον τοῦ δικαίου ἐν γένει, ὥστε τὸ νὰ ὑποταχθῆ κανεὶς ὑπὸ τὸν ὄρο αὐτόν, ὑπολογίζοντας στὴν εὐεργεσία τῆς ἐξουσίας, θὰ ἦταν ἡ μεγαλύτερη ἀπόρριψη τῆς ἀνθρώπινης φύσης γιὰ ἐκείνον ποὺ θὰ συναينوῦσε ἐκούσια σὲ κάτι τέτοιο, ὅποτε ἀκόμη καὶ ἡ μεγαλύτερη πρόνοια τῆς ἐξουσίας γι' αὐτὸν δὲν θὰ ἦταν καμιά ἀπολύτως εὐεργεσία; Ἡ μήπως ἄραγε μπορεῖ ἡ ἀξιωμαθία λόγω τῆς εὐεργεσίας νὰ εἶναι τόσο μεγάλη, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἀντισταθμίζει τὸ δικαίο τοῦ ἀνθρώπου; — Δὲν μπορῶ νὰ εὐεργετήσω κανέναν σύμφωνα μὲ τῆς δικῆς μου ἐννοίας τῆς εὐδαιμονίας (ἐκτός ἀπὸ ἀνηλίκια παιδιὰ ἢ διανοητικὰ ἀσθενεῖς), παρὰ μόνο σύμφωνα μὲ τῆς ἐννοίας ἐκείνου, σὸν ὅποιο σκέπτομαι νὰ καίμω μία εὐεργεσία, μὲ τὸ νὰ τοῦ προσφέρω ἕνα δῶρο.

Ἡ δυνατότητα³⁵⁹ νὰ εὐεργετηθῆ κανεὶς, ἢ ὅποια ἐξαγοράται ἀπὸ τὰ ἄνα-θὰ τῆς τύχης, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἀποτέλεσμα τῆς εὐνοϊκῆς μεταξεί-

358. δυνατότητα] Πηβλ. προσηγυμένη ὑποσημείωση.

359. δυνατότητα] Πηβλ. ὑποσημ. 357.

ἀνθρώπους ἀπὸ αὐτό, δὲν ἀφορᾶ στὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ ἥθικου αὐτοῦ ἐλαττώματος (διότι τότε θὰ συνίστατο στὴν προσβολὴ τοῦ καθήκοντος πρὸς τοὺς ἄλλους), καὶ ἄρα δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψη ἐῖδη μάλιστα δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψη οὔτε κἀν ἡ ζῆμία που προκαλεῖ κάποιος στὸν ἴδιον τὸν ἑαυτό του, διότι τότε θὰ ἀντέβαινε μόνον, ὡς λάθος τῆς φρονήσεως, στὸν παραγνωριστικὸ καὶ ὄχι στὸν ἥθικὸ γνῶμονα καὶ δὲν θὰ μισοῦσε νὰ θεωρεῖται ὡς προσβολὴ τοῦ καθήκοντος. — Τὸ ψεῦδος εἶναι ἀπὸρροφητὸ καὶ κατὰ κάποιον τρόπο ἐκμηθύνεται τῆς ἀνθρώπινης ἀξιόσπευτης. Ἐνός ἀνθρώπου ποὺ δὲν πιστεύει ὁ ἴδιος τί λέει σὲ ἑνα ἄλλον (ἀκόμη καὶ ἂν ἦταν ἕνα ἰδεατὸ πρόσωπο) ἔχει μὲν ἀκόμη μιχρότερον ἀξία παρὰ ἂν ἦταν μόνον πράγμα: πράγματι, ἕνας ἄλλος μπορεί ἀποκρίτως νὰ κάμει κάποια χρήση τῆς ἰδιότητος τοῦ πράγματος νὰ εἶναι σὲ κάτ' ὠφέλιμο, ἐπειδὴ εἶναι κάτι πραγματικὸ καὶ θεομένο· ἀλλὰ ἡ ἀνακρίτως ὡς τῶν σχέψεων σὲ κάποιον μὲ λόγια ποὺ ὅμως περιέχουν (ἐκ προσθέσεως) τὸ ἀντίθετο ἐκείνου ποὺ σκέπτεται ὁ ὁμιλῶν εἶναι ἕνας σκοπὸς ποὺ ἀντιτίθεται διαμετρικᾶ στὴ φυσικὴ σκοπιμότητα τῆς ἰκανότητάς του νὰ μεταδίδει τίς σχέψεις του, ἄρα εἶναι παραίτηση ἀπὸ τὴν προσωπικότητά του καὶ ἕνα ἀπλῶς παρακλιντικὸ φαινόμενο τοῦ ἀνθρώπου, ὄχι ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπος. — Ἡ φιλαλήθεια στις διηλώσεις ἀπομάζεται ἐπίσης ἐντυμιό-τητα, καὶ ἂν αὐτὲς ἀποτελοῦν συγγρόνως ὑποσχέσεις, εὐλακρίνεται, ἐν γένει δὲ τιμιότητα.

Ὅτε χρειάζεται τὸ ψεῦδος (μὲ τὴν ἥθικὴ σημασία τῆς λέξεως), ὡς ἐκ προσθέσεως ἀναλήθεια ἐν γένει, νὰ εἶναι ἐπιβλαβὲς γιὰ τοὺς ἄλλους, γιὰ νὰ θεωρηθεῖ κατὰδικαστέο· διότι τότε θὰ ἦσαν προσβολὴ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων. Ἡ αἴτια του μπορεί νὰ εἶναι ἐπίσης ἀπλῶς ἡ ἐπιτολαιότητα, εἴτε ἀκόμη καὶ ἡ καλοσύνη, μπορεί μάλιστα νὰ ἐπιδιώκεται ἔτσι ἕως πραγματικὰ καλὸς σκοπός, καὶ μοιάσονται ὁ τρόπος νὰ τὸν ἐπιδιώκει κανεὶς, λόγῳ τῆς μορφῆς καὶ μόνου, ἀποτελεῖ ἐγκλήμα τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τοῦ ἴδιου τοῦ προσώπου του, καὶ μία ἀναξιοπρέπεια ποὺ καθιστᾶ ὑποχρεωτικὰ τὸν ἀνθρώπο στὰ ἴδια τὰ μέτρα του περιφρονητέο.

Εἶναι εὐκόλο νὰ ἀποδείξει κανεὶς τὴν πραγματικότητά ὀφισμένων ἐσωτερικῶν ψευδῶν, στὰ ὅποια ὑποπίπτουν οἱ ἀνθρώποι, ἀλλὰ ἡ ἐξήγησή τῆς δυνατοτήτάς τους φαίνεται βέβαια νὰ εἶναι ποὺν πῶθ διόκολλη· διότι γιὰ τὸ ψέμα ἀπαιτεῖται ἕνα δευτερο πρόσωπο τὸ ὅποιο ἔχει κανεὶς τὴν πρόθεση νὰ παραπλανήσει, ἀλλὰ τὸ νὰ ἐξαπατᾶ κανεὶς τὸν ἑαυτό του φαίνεται νὰ ἐμπεριέχει μὲν ἀντίφασιν.

Ὁ ἀνθρώπος, ὡς ἥθικὸ ὄν (*homo noumenon*), δὲν μπορεί νὰ χρησιμοποιεῖ τὸν ἑαυτό του, ὡς φυσικὸ ὄν (*homo phaenomenon*), ὡς ἀπὸ μέρους (γλωσσικὴ μιμητικὴ) ποὺ δὲν δεσμεύεται ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ σκοπὸ (τὴν

Τὸ καθήκον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτό του ἀπλῶς ὡς ἥθικου ὄντος

Τὸ καθήκον αὐτὸ ἀντιτίθεται στὰ ἥθικὰ ἐλαττώματα: ψεῦδος, φιλαργυρία καὶ ψευδοῆς ταπεινοφροσύνη (δουλοφροσύνη).

I.

Περὶ τοῦ ψεύδους

§ 9

Ἡ μέγιστη προσβολὴ τοῦ καθήκοντος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτό του, θεωρούμενο ἀπλῶς ὡς ἥθικὸ ὄν (πρὸς τὴν ἀνθρώπινητά του στὸ πρόσωπό του), εἶναι τὸ ἀντίθετο τῆς φιλαλήθειας: τὸ ψεῦδος (*aliud inquam promittim, aliud pectore inclinam genere*).³²¹ Εἶναι προὐχόν ὅτι, στὴν ἥθικὴ ἢ ὁποῖα δὲν ἀναγνωρίζει ὡς δικαιολογία τὴ μὴ πρόκληση βλάβης, κάθε ἐκ προσθέσεως ἀναλήθεια κατὰ τὴν ἐκφράση τῶν σχέψεων μας δὲν μπορεί νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ σκληρὸ ὄνομα τοῦ ψεύδους (τὸ ὅποιο φέρει στὴ θεωρία τοῦ δικαίου μόνον ὅταν βλάπτει τὸ δικαίωμα ἄλλων). Πράγματι, ἡ ἀτιμία (τὸ νὰ εἶναι κάποιος ἀντικείμενο τῆς ἥθικης περιφρόνησης) ποὺ συνοδεύει τὸ ψεῦδος, παρακαλοῦνται καὶ τὸν ψεύτη σὺν τῇ σιᾷ του. Τὸ ψεῦδος μπορεί νὰ εἶναι εἴτε ἐξωτερικὸ (*mendacium externum*) εἴτε ἐσωτερικόν. — Μὲ τὸ ἐξωτερικὸ γίνετα κανεὶς ἀντικείμενο περιφρόνησης στὰ μέτρα τῶν ἄλλων, ἀλλὰ μὲ τὸ ἐσωτερικόν, ποὺ εἶναι ἀκόμη χειρότερο, στὰ δικὰ του μέτρα, καὶ προσβάλλει τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς ἀνθρώπινητάς του στὸ ἴδιο τὸ πρόσωπό του· ἡ δὲ ζῆμία ποὺ μπορεί νὰ προκαλεῖ σὲ ἄλλους

321. Σαλλουστός, *De Catiline coniuratione* (Περὶ τῆς συνωμοσίας τοῦ Κατιλίνας) 10,5: «aliud clausum in pectore, aliud in lingua promittam habere» (ἄλλα νὰ λέει κανεὶς μὲ τὴ γλώσσα καὶ ἄλλα νὰ ἔχει κλεισμένα στὸ στῆθος).

ὡς πράξι, μπορεί νὰ ὑποκείται στὸν νόμο τοῦ καθήκοντος. Συγγὰ ἴσως ἀποκαλοῦν καὶ τὴν ἀνωδιωτέλῃ εὐνοια ἔναντι τῶν ἀνθρώπων ἐπίσης (καί-τοι διῶλου κυριολεκτικῶ) ἀγάπη· μάλιστ, ὅταν πρόκειται ὄχι γιὰ τὴν εὐ-δαιμονία τοῦ ἄλλου ἀλλὰ γιὰ τὴν πλῆρη καὶ ἐλευθερὴ ὑποταγὴ ὅλων τῶν σκοπῶν κάποιου στὸς σκοποὺς ἐνὸς ἄλλου (ἀκόμη καὶ ὑπεράνθρωπου) ὅταν, κἀνυσιν λόγῳ γιὰ τὴν ἀγάπη ποὺ εἶναι συγχρόνως καθήκον γιὰ μᾶς. Κάθε καθήκον ἴσως ἀποτελεῖ ἐξαναγκασμὸ, ἔναν καταναγκασμῶ, ἀκό-μη καὶ ἂν ἐπρόκειτο γιὰ αὐτοαναγκασμὸ σύμφωνα μὲ ἕνα νόμο. Ἀλλὰ ὅ,τι πρέπει κάποιος ἀπὸ καταναγκασμῶ, δὲν συμβαίνει ἀπὸ ἀγάπη.

Τὸ νὰ εὐεργετοῦμε κατὰ τίς δυνάμεις μᾶς τοῦς ἄλλους ἀνθρώπους ἀποτελεῖ καθήκον, εἴτε τοῦς ἀγαποῦμε εἴτε ὄχι, καὶ τὸ καθήκον τοῦτο δὲν χάνει τίποτε ἀπὸ τὸ βάρος του, ἀκόμη καὶ ἂν ἔπρεπε νὰ χάμομε τὴ θλίβετῃ διαπίστωση πὼς τὸ γένος μᾶς —δυστυχῶς!— δὲν εἶναι κατὰλλοιο, ἔαν τὸ γνωρίσει κανεὶς ἐγγύτερα, νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἰδιαιτέρως ἀπεχθάνη-το. — Ἀλλὰ τὸ μίσος γιὰ τοῦς ἀνθρώπους εἶναι πάντοτε ἀπεχθές, ἀκόμη καὶ ἂν, χωρὶς ἐνεργὸ ἐχθρότητα, συνίστατο στὴν πλήρη ἀπομά-κρυνση ἀπὸ αὐτοῦς (στὴ μισανθρώπια ποὺ καταντᾷ στὸν χωρισμὸ ἀπὸ τοῦς ἀνθρώπους). Πράγματι, ἡ εὐνοια παραμένει πάντοτε καθήκον, ἀκό-μη καὶ ἀπέναντι στὸν μισάνθρωπο, ποὺ φυσικὰ δὲν μπορεί νὰ ἀγαπᾷ κανεὶς ἀλλὰ στὸν ὅποιο μπορεί ἀσφαλῶς νὰ κάμει καλὸ.

Τὸ νὰ μισοῦμε ἴσως τὴν κακία στὸν ἀνθρώπο δὲν εἶναι οὔτε καθήκον οὔτε ἀπιθετο στὸ καθήκον, παρὰ μόνο ἔνα συναίσθημα τῆς ἀπέχθειας γιὰ τὴν κακία, χωρὶς νὰ ἔχει ἡ βούληση κάποια ἐπίδραση σ' αὐτὸ ἢ ἀντι-στρόφως τὸ συναίσθημα πᾶνω στὴ βούληση. Ἡ εὐεργεσία ἀποτελεῖ κα-θήκον. Ὅποιος τὴν ἀσχεῖ συγγὰ καὶ ἐπιτυγχάνει οὐ τοῦτη τὴν εὐεργετικὴ πρόθεσή του, κατὰλήγει ἐνδεχομένως μάλιστ, νὰ ἀγαπήσει πραγματικὰ ἑαυτὸν ποὺ εὐεργέτησε. Ὅταν λέγουν λοιπὸν: ὀφείλεις νὰ ἀγαπᾷς τὸν πλάσιόν σου ὅπως τὸν ἑαυτὸ σου, αὐτὸ δὲν σημαίνει: ὀφείλεις ἄμεσα (πρῶτα) νὰ ἀγαπᾷς καὶ μέσῳ αὐτῆς τῆς ἀγάπης (ἔπειτα) νὰ εὐεργετῆς, ἀλλὰ: νὰ εὐεργετῆς τὸν πλάσιόν σου, καὶ ἡ εὐεργεσία τοῦτη θὰ προκα-λέσει μέσῳ σου τὴν ἀγάπη γιὰ τοῦς ἀνθρώπους (ὡς ἐξῆς τῆς κλίσης γιὰ τὴν εὐεργεσία ἐν γένει)!

Συνεπῶς μόνο ἡ ἀγάπη ὡς εὐαρέσκεια (*amor complacentiae*) εἶναι ἄμεση. Ἀποτελεῖ ἴσως ἀντιφάση τὸ νὰ ἔχει κανεὶς τὸ καθήκον γιὰ τὴν ἀγάπη αὐτῇ (ὡς ἡθονὴ ποὺ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν παρόσταση τῆς ὑπαρξίης ἐνὸς ἀντικειμένου), δηλαδὴ τὸ νὰ πρέπει κανεὶς νὰ ἐξαναγκασ-θεῖ νὰ ἔχει ἡθονὴ γιὰ κατῷ.

δ) Περὶ τοῦ σεβασμοῦ

Ἡ σεβασμὸς (*reuerentia*) εἶναι ἐπίσης κατῷ ἀπλῶς ὑποκειμενικὸ ἔνα ἰδιάζον συναίσθημα, ὄχι μιὰ κρῖση γιὰ ἕνα ἀντικείμενο, γιὰ τὸ ὅποιο θὰ ὑπῆρχε καθήκον νὰ τὸ προκαλεῖ ἢ νὰ τὸ ποτᾷται κανεὶς. Πράγματι, ἔαν τὸν θεωρούσαμε ὡς καθήκον, δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ ἀντιληφθῶμε μόνο μέσῳ τοῦ σεβασμοῦ ποὺ ἔχομε γι' αὐτό. Τὸ νὰ ἔχομε λοιπὸν ἕνα καθήκον γιὰ τὸν σεβασμὸ θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὸ νὰ ὑποχρεοῦμασθε νὰ ἔχομε ἕνα καθήκον. — Ἐπομένως ὅταν λέιμε: ὁ ἀνθρώπος ἔχει τὸ καθήκον τοῦ αὐτοσεβασμοῦ, δὲν ἐκφραζόνταν ὀρθῶ, καὶ ἀντιθέτως θὰ ἔπρεπε νὰ λέιμε: ὁ νόμος ἐντός του ποὺ ἐπιβάλλει ἀνασφρασετα σεβασμὸ γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὑπόστατά του, καὶ τὸ συναίσθημα τοῦτο (ποὺ εἶναι ἰδιάζον) ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο ὀρισμένων καθήκοντων, δηλαδὴ ὀρισμένων πράξεων οἱ ὅποιες μπορούν νὰ συνυπάρχουν μὲ τὸ καθήκον πρὸς τὸν ἑαυτὸ του, καὶ ὄχι: ἔχει ἕνα καθήκον σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἑαυτὸ του· διότι πρέπει νὰ ἔχει ἐντός του σεβασμὸ γιὰ τὸν νόμο, ὥστε νὰ μπορεί καὶ μόνο νὰ διανωθεῖ ἕνα καθήκον ἐν γένει.

XIII.

Γενικὲς ἀρχές τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἡθῶν κατὰ τὴν πραγματάτευση τῆς καθαρῆς ἀρετολογίας

Πρῶτον: Γιὰ κάθε καθήκον μπορεί νὰ βρεθεῖ ἐπίσης μόνο ἕνας καὶ μοναδικὸς λόγος (θεμέλιο) τῆς ὑποχρέωσης, καὶ ἔαν ἀναπτύσσονται δύο ἢ περισσότερες ἀποδείξεις σχετικὰ, τοῦτο ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς γνώρι-σμα εἴτε ὅτι δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀπόλυτως καμία ἔγλυρη ἀπόδειξη εἴτε ὅτι πρόκειται ἐπίσης γιὰ περισσότερα καὶ διαφορετικὰ καθήκοντα τὰ ὅποια θεωροῦσαν πὼς εἶναι ἕνα.

Πράγματι, ὅνας οἱ ἡθικὲς ἀποδείξεις, ὡς φιλοσοφικὲς, μπορούν νὰ ἀνα-πτύχθουν μόνο μέσῳ τῆς ἔλλογης γνώσης βάσει ἐνωσιῶν, καὶ ὄχι, ὅπως τίς παρῆχον τὰ μαθηματικά, μέσῳ τῆς κατασκευῆς τῶν ἐνωσιῶν αὐτὰ ἐπιτρέπουν περισσότερες ἀποδείξεις μᾶς καὶ τῆς αὐτῆς προτάσεως, δι-ότι στὴν *a priori* ἐπιπέτεια μπορούν νὰ ὑπάρξουν περισσότεροι προσδι-ορισμοὶ τῆς ὑφῆς ἐνὸς ἀντικειμένου ποὺ ὄλοι τοῦς ἀνάγονται στὸν ἴδιο ἀκριβῶς λόγο. — Ὅταν, π.χ., γιὰ τὸ καθήκον τῆς φιλαλήθειας θελοῦν νὰ ἀναπτύξουν μᾶν ἀπόδειξη, πρῶτα, βάσει τῆς ζῆμίας τὴν ὅποια προξενεῖ τὸ ψεύδος στὸς ἄλλους ἀνθρώπους, ἔπειτα ἴσως καὶ βάσει τῆς ἀναξί-